

FRA ENSOM ULV TIL JOURNALISTISK SAMARBEID OVER LANDEGRENSER

Kandidatnummer 102

Institutt for informasjons- og medievitenskap

UNIVERSITETET I BERGEN

Takk	3
1. INNLEDNING	4
1.1 Den ensomme ulven	5
1.2 Metode	6
1.3 Dette skal jeg gjøre	7
2. BEGREPER OG DEFINISJONER	8
2.1 Undersøkende journalistikk	8
2.2. Hva er undersøkende journalistikk	9
2.3 Teori og praksis i Europa	10
2.4 Cross border-journalistikk	11
2.5 Hva er, og når oppstår journalistisk samarbeid over landegrenser?	13
3. ULIKE FORMER FOR SAMARBEID	14
3.1 Forbidden stories: Plattformen som forsvarer for den frie presse	14
3.2 Eksplosjonen på den norske bygda - en bit av et globalt puslespill	15
3.3 Et kollektivt blikk på Europa	19
4. GLOBALISERING	22
4.1 «Alle ser det lønner seg å samarbeide»	22
4.2 Ha det, ensomme ulver!	23
4.2 Den globaliserte æraen	24
4.3 Større gjennomslagskraft	25
4.4 Å vise hele bildet	25
4.5 Å beskytte journalistikken	26
4.6 Stordata	26
5. OPPSUMMERING	27
5.1 Blindsoner og utfordringer	27
5.2 Tillit som premiss	28
5.3 Sammen er vi sterke	29
6. EPILOG	30
KILDELISTE	32
ØVRIGE KILDER	36

Takk

Ingeborg Eliassen - min kontaktperson, veileder og kollega i Investigate Europe. Det har vært et privilegium å jobbe med deg og resten av journalistene i kooperativet.

Investigate Europe - for this amazing opportunity to learn from you all, and for broadening my mindset. The work you do is important!

Per Christian Magnus - min praktiske veileder ved Senter for undersøkende journalistikk, som alltid er positiv og optimistisk på mine vegne. Ekstra takk for at fikk i stand samarbeidet med Investigate Europe.

Martin Eide - min teoretiske veileder ved Universitetet i Bergen. Takk for kjapp og kyndig respons, selv om jeg kunne vært en bedre student.

Kjell Østerbø - for at du alltid er der når jeg trenger noen å spille ball med, og for at du ble med til Førde i en av de tidligere prosjektene som ikke ble noe av.

Lars Arve Røssland - for at du lyttet til min fortvilelse i starten av studiet.

Kristine Holmelid - for hjelp til søknadstekst og generell støtte underveis.

Stup - for at dere innvilget prosjektstipendet som muliggjorde én måneds permisjon med lønn fra min fulltidsjobb. Jeg håper dere får endret reglene for langt løp-stipend, så fremtidige masterstudenter med fulltidsjobb kan søke!

Min arbeidsgiver AS Lokalavisene - for å la meg ta ut samlet ferie i kombinasjon med permisjon, så jeg kunne jobbe uforstyrret med master i et par måneder. Takk for smidighet ved forskyving og uttak av avspasering, så jeg fikk med meg noen av forelesningene.

Min datter - for at hun stadig måtte høre «mamma må bare gjøre ferdig...»

Silje, Christine og Hilde - for keeping me sane.

Birgit Opheim - for at du er deg.

Masterkullet 2019-2021 - strebere <3

1. INNLEDNING

Først drepte de hundene hennes og tente på huset. Så sprengte de trebarnsmoren Daphne Caruana Galizia.

THEY KILLED THE JOURNALIST. NOT THE STORIES.

Denne programerklæringen er det første som møter oss når vi leser om The Daphne Project. Etter drapet på den maltesiske journalisten i 2017, gikk 45 journalister fra 18 redaksjoner i 15 land sammen om å fullføre arbeidet Daphne Caruana Galizia ble drept for. Korrupsjonsavsløringene førte blant annet til at statsministeren i Malta, Joseph Muscat, måtte gå.¹

Fullt så dramatisk var kanskje ikke omstendighetene da to NRK-journalister og en redaktør fra britiske The Guardian kom sammen under Nordiske mediedager i Bergen i 2008. Den kvelden startet et samarbeid som inkluderte kollegaer fra BBC og nederlandske de Volkskrant. Sammen skulle de motstå kneblingsforsøkene fra Trafigura, det mektige og aggressive selskapet de satte søkelyset på.²

Nøkkelen til at The Daphne Project og at reporterne i Trafigura-saken kunne holde fast ved sine avsløringer, lå i at journalister fra ulike land samarbeidet som om de var nære kollegaer i samme redaksjon. At det inngås samarbeid på tvers av mediehus³, og ikke minst over landegrensene, har så langt hørt til sjeldenhetene. Det skjer gjerne ad hoc og prosjektbasert. Kooperativet Investigate Europe skiller seg i så måte ut. I fem år har en kjernegruppe på ni journalister fra syv land jobbet med spørsmål og tema av felles europeisk interesse, uavhengig nasjonalitet⁴. De påpeker at

¹ Myklebust 2019, Richard 2018 og Garside 2019

² Leigh 2019, intervju med Knudssøn

³ Den siste tiden har vi sett noen prosjekter mellom mindre og større redaksjoner, som f.eks. NRK, Senter for undersøkende journalistikk og lokalmedier. Se prosjektene om [klimaendringene i kommunene](#) i 2020, og [folkevandrings-prosjektet](#) i 2021. Prosjektet #kandulove, et samarbeid mellom Bergens Tidende og lokalavisene Askøyværingen, Bygdanytt, Strilen og Vestnytt i forbindelse med kommunevalget 2015, er også et lignende eksempel. For ordens skyld: Undertegnede var med på å initiere dette samarbeidet.

⁴ Kooperativet har ti medlemmer fra sju land: Frankrike, Italia, Norge, Polen, Portugal, Tyskland, Storbritannia. En svensk reporter i Brussel er fast tilknyttet, uten å være medlem foreløpig. Det er også

verden er blitt innvevd, og innviklet å forstå. Beslutninger som får direkte innvirkning på dagliglivet til folk i Bergen så vel som i Birmingham og Bilbao, blir tatt utenfor rekkevidde, i Brussel, Frankfurt og i styrerom verden over. Når virkeligheten ikke stanser ved landegrensene, kan heller ikke reportere gjøre det, slår de fast.⁵

1.1 Den ensomme ulven

Men - det ligger i DNA-et til enhver undersøkende journalist å være alene om et eksklusivt scoop, den såkalte ensomme ulven. Å være den som *breaker* den store nyheten som alle snakker om⁶. Et kjent trekk i metoderapportene sendt inn til Stiftelsen for en kritisk og undersøkende presse (SKUP), der journalistene forteller om arbeidsprosessen for undersøkende saker de håper skal vinne SKUP-prisen. Her finner vi journalisten som biter seg fast i en sak hen ikke riktig klarer å slippe. Hen tar med seg jobben hjem og jobber ufortrødent videre, selv om sjefene sier nei både én og to ganger. Som oftest er det én person, eller et tospann. De jobber mot klokken så de kan slå saken opp som hovedoppslaget. Fører de norske sporene mot utlandet, er det selvsagt de norske journalistene som selv går dem opp.

Hva er det som får den egenrådige journalisten til å gi slipp på sitt territorium, og frivillig dele funn med rivaler fra mediehus i andre land? Denne formen for samarbeid, der journalister fra ulike redaksjoner samarbeider på tvers av de nasjonale grensene, er det jeg skal se nærmere på i denne oppgaven. Er denne samarbeidsformen ny? Hvordan oppstår slike samarbeid, og hva er nøkkelen for at transnasjonalt samarbeid mellom journalister skal lykkes? Og ikke minst: Hvorfor oppstår denne formen for samarbeid?

1.2 Metode

Det finnes få fagbøker viet journalistisk samarbeid over landegrenser. Søk i både forskningsarkivene hos UiB, UiO og universitetsbiblioteket gir få relevante treff.⁷

journalister i det greske nettverket Reporters United. Våren 2021 rekrutterte gruppen en ny kollega i Ungarn. Han er heller ikke medlem ennå.

⁵ Søknadstekst i forbindelse med stipend for samarbeid, 2020

⁶ Leigh 2019: 26

⁷ Oria, Bora UiB og DUO vitenarkiv pr 04.04.21

Birgitte Alfters *Cross-border collaborative journalism, a step-by-step guide*, utgitt i 2019, er en praktisk rettet veiledningsbok som gir god innsikt i fenomenet. I innledningen skriver hun at boken ble født ut av et behov for å analysere denne samarbeidsprosessen, og å spre praktisk lærdom om det hun mener er «the best method so far developed within the profession of journalism to address the global challenges that all our societies are facing.»⁸ Britiske David Leigh skriver varmt om erfaringene med journalistisk samarbeid over landegrensene i sin lærebok *Investigative Journalism - a survival guide* (2019). Jeg drar også nytte av SKUP-metoderapporten NRK-journalistene Kjersti Knudssøn og Anette Bakke betegnende nok kalte «Trafigura - hele bildet», fra 2009. For et bedre innblikk i forholdene rundt, og lærdommen av Trafigura-saken, har jeg også foretatt et kvalitativt intervju med Knudssøn.

Å jobbe med et konkret, undersøkende prosjekt - den såkalte produksjonsdelen - er del av en master i undersøkende journalistikk. Våren 2021 deltok jeg i Investigate Europe sine prosjekter. Det hadde vært naturlig å bruke min unike tilgang på innsiden til å gjøre feltobservasjoner som deltakende observatør⁹. Jeg har imidlertid, etter diskusjoner med min norske kontaktperson og veileder i Investigate Europe, kommet frem til at en slik dobbeltrolle kunne gjort det vanskeligere for meg å få naturlig innpass i gruppen. Mitt mål med Investigate Europe er først og fremst å erfare transnasjonalt samarbeid gjennom aktiv deltakelse, der jeg stiller på like fot med de andre journalistene. Mine meninger og synspunkter, både hva gjelder research, valg av kilder, vinklinger og faktasjekk, skal være like mye verdt i møte med journalistene i kooperativet. Dersom jeg samtidig skulle observere og analysere hvordan gruppen samarbeider og jobber med prosjekter måtte dette tilkjennegis og ikke minst gis samtykke til i forkant, i henhold til forskningsetiske retningslinjer¹⁰. En slik rolle endrer, både bevisst og ubevisst, på dynamikken i samarbeidet. Det kunne - og ville trolig - føre til at journalistene la bånd på seg, og oppførte seg annerledes i mitt nærvær og i samarbeid med meg. Dette ville svekket formålet, å være en som tar aktivt del i arbeidet.

⁸ Alfter 2019: X (preface)

⁹ Østbye et al, 1997: 92

¹⁰ Se f.eks de nasjonale forskningsetiske komiteene 2016

Når det så er sagt, er det naturlig å komme med noen observasjoner i metoderapporten, uten at dette har vært mitt hovedanliggende. Jeg bruker min fot innenfor gruppen til å gjennomføre et kvalitativt intervju med gruppens redaksjonelle leder Elisa Simantke om Investigate Europe. Dybdeintervjuet, sammen med omtale om Investigate Europe, danner grunnlaget for Investigate Europe-delen i oppgaven. Slik forsøker jeg å skape et bevisst og tydelig skille mellom meg som masterstudent, og meg som deltakende journalist i gruppen.

1.3 Dette skal jeg gjøre

Siden vi snakker om transnasjonal journalistikk, er det på sin plass å ta en kikk på de engelske begrepene og definisjonene for henholdsvis investigative journalism og cross border journalism. Jeg redegjør først for hvordan jeg oversetter de engelske begrepene, og hva jeg legger i definisjonene. Deretter presenterer jeg tre ulike samarbeidsprosjekter i oppgaven:

- Forbidden stories fordi den representerer en type samarbeidsprosjekt som kommer i stand ad hoc, etter at noe har skjedd, og fordi den sier noe spesifikt om transnasjonalt samarbeid som forsvarsmekanisme.
- Trafigura-saken tok ikke bare plass i vår egen bakgård. Den blir trukket frem som et svært godt eksempel på hva god undersøkende journalistikk i kombinasjon med journalistisk samarbeid over landegrensene kan utrette.¹¹
- Investigate Europe er inkludert fordi kooperativet er en av svært få, om ikke så langt den eneste, der en fast gruppe journalister fra ulike land i fem år har samarbeidet om felles prosjekter fra start til slutt.

I de to siste eksemplene er jeg spesielt interessert i å se på hvordan og hvorfor samarbeid over landegrensene oppstår. Jeg legger også vekt på hva de involverte selv trekker frem som nøkkel til transnasjonale samarbeid. Disse funnene blir så oppsummert og reflektert over.

¹¹ Trafigura-saken fikk SKUP-juryens spesialheder i 2009, og journalistene i NRK, The Guardian, BBC og nederlandske de Volkskrant mottok Daniel Pearl-prisen under Global Investigative Journalism Conference i Genève i 2010.

2. BEGREPER OG DEFINISJONER

2.1 Undersøkende journalistikk

Undersøkende, oppsøkende, deltakende, etterforskende, analytisk, dybdeborende journalistikk, utredningsjournalistikk eller bakgrunnsjournalistikk. Kjært barn har mange navn, viser disse tidlige forslagene av hva den norske oversettelsen av begrepet investigative journalism på slutten av 70-tallet skulle være¹². På midten av 90-tallet argumenterte Bjarne Kvam for at sekkebetegnelsen undersøkende journalistikk kunne deles i henholdsvis etterforskende og utredende. Mens etterforskende journalistikk skulle føre linjene videre fra den klassiske avsløringsjournalistikken, den som opererer på detaljnivå for å klarlegge et bestemt forhold, skulle den utredende ta for seg helheten, svakhetene og skjevhetene i samfunnet¹³. Løfter vi blikket noe, ser vi at våre svenske og finske kollegaer foretrekker *grävande journalistik*¹⁴. Gravejournalistikk, graveprosjekt og gravesak er, slik jeg oppfatter dagligtalen i fagmiljøene, godt innarbeidede begreper i Norge i dag. Det norske akademis ordbok (NAOB) sidestiller definisjonene for gravejournalistikk og undersøkende journalistikk. Søk på «undersøkende journalistikk» viser definisjonen for gravejournalistikk, som da er «journalistikk som krever omfattende og møysommelig arbeid for å avdekke nye fakta, særlig om kritikkverdige samfunnsforhold.»¹⁵

I oppgaven bruker jeg *undersøkende* journalistikk. Jeg lener meg på Jo Bech-Karlsen, som peker på at begrepet har den fordel at det uttrykker noe klart både om yrkesrollen (den undersøkende holdning) og om arbeidsmåten (systematisk[e] undersøkelser)¹⁶. Det veier også tungt at uttrykket fremstår nøytralt sammenlignet med for eksempel etterforskende, som gir konnotasjoner til politietterforskning, antyder at det ligger et mulig lovbrudd under. Gravejournalistikk leder tankene hen til muckraking, som direkte oversatt betyr å spre møkk, og som Merriam-Webster definerer som «to search out and publicly expose real or apparent misconduct of a prominent

¹² Bech-Karlsen 1978: 10

¹³ Kvam 1995: 18

¹⁴ Van Eijk 2005: 69 og 179-180

¹⁵ Gravejournalistikk 2021

¹⁶ Bech-Karlsen 1978: 11

individual or business».¹⁷ Idealet må være at du går inn i et prosjekt - ja, med hypoteser, men viktigere - med et åpent, undersøkende sinn uhindret av forutinntatthet.

2.2. Hva er undersøkende journalistikk

Mens journalistikk i seg selv også er å referere, observere og videreformidle¹⁸, er undersøkende journalistikk det ved eget initiativ å dokumentere og formidle en sannhet som noen forsøker å feie under teppet. Ikke nødvendigvis gjennom en aktiv protagonist som skjuler noe ved intensjon. Det kan være en side av samfunnet som rett og slett blir glemt, eller oversett. Ta Siw-saken i Stavanger Aftenblad, der journalistene, ved å gå dypt inn i et levd menneskes liv belyser og gir den jevne leser innsikt i hvordan systemene i samfunnet virker i praksis, og bidrar til systemkritikk.¹⁹

Nå som vi skal bevege oss over i et internasjonalt landskap, er det behov for å klargjøre hva vi mener med undersøkende journalistikk i denne oppgaven. For, som vi skal se, kan det være forskjell mellom teori og praksis i flere europeiske land. I kartleggingen av europeiske, undersøkende journalist-tradisjoner, *Investigative Journalism in Europe* publisert i 2005, registrerer Dick van Eijk hvor merkverdig lite vi journalister vet om vår egen profesjon: «We have to be able to define what we are doing and why we are doing it, in order to be able to defend and stimulate investigative journalism.»²⁰

La oss først starte på hjemmebane. Finn Sjøe definerer undersøkende journalistikk som:

En uavhengig, systematisk og kritisk undersøkelse og analyse som journalisten gjennomfører på eget initiativ for å publisere opplysninger og sammenhenger som er av samfunnsmessig interesse og som ellers ikke ville ha blitt kjent.²¹

¹⁷ Muckrake 2021

¹⁸ Østlyngen og Øvrebø, 1998

¹⁹ Bjørnå og Ergo, 2019

²⁰ van Eijk 2005: ii

²¹ Sjøe 2011: 22

Definisjonen til UNESCO, FN sin organisasjon for utdanning, vitenskap, kultur og kommunikasjon, ligger ikke langt unna:

Investigative Journalism means the unveiling of matters that are concealed either deliberately by someone in a position of power, or accidentally, behind a chaotic mass of facts and circumstances - and the analysis and exposure of all relevant facts to the public.²²

Den nederlandske foreningen for undersøkende journalistikk, Vereniging van Onderzoeksjournalisten (VVOJ), definerer kort og godt at «investigative journalism is critical and in-depth journalism».²³

Jeg velger her å lene meg til Finn Sjøe sin definisjon. Den er grundig og dekkende, og inneholder sentrale nøkkelord som uavhengig, systematisk og kritisk undersøkelse.

2.3 Teori og praksis i Europa

Ifølge Dick van Eijk er de kulturelle og praktiske konnotasjonene av hva undersøkende journalistikk er, ulikt avhengig av nasjonaliteten til den du snakker med. I Frankrike forbindes undersøkende journalistikk hovedsakelig med lekkasjer av politiske eller finansielle lovbrudd, mens i Bulgaria forbindes undersøkende journalistikk med skandaleoppslag. I Italia strever undersøkende journalister mot korruperte, sammenvevde nettverk som strekker seg langt inn i enkelte mediehus, mens undersøkende journalister i Polen skal være mer utsatt for fenomenet black PR, der journalister mottar målrettede drittpakker utarbeidet av spesialiserte selskap. Informasjonen kan være sann og god - men hvem tjener på denne publikasjonen?²⁴

I Norge så konferansen SKUP dagens lys i 1990, og året etter ble Stiftelsen for en Kritisk og undersøkende Presse etablert. SKUPs mål er å inspirere til kritisk og undersøkende journalistikk i norske medier. Gjennom årlige konferanser - de siste fysiske årene²⁵ for mellom 500 og 600

²² UNESCO (u.å)

²³ Van Eijk 2005

²⁴ Van Eijk 2005

²⁵ Før koronapandemien våren 2020

journalister - og publisering av metoderapporter av undersøkende prosjekter, har SKUP bidratt til en erfaringsbasert delingskultur og generell kompetanseheving for journalister²⁶. Ifølge van Eijk, har halvparten av de innsendte prosjektene nasjonal karakter, og to tredjedeler handlet om offentlig sektor. Videre skriver han at den vesle manns kamp mot mektige institusjoner er et vanlig tema i norske medier.²⁷ Det er kanskje ikke så rart, all den tid Vær Varsom-punktene 1.4 og 1.5 beskrives som den kritiske undersøkende journalistikkens faneparagrafer.²⁸ «Det er pressens rett å informere om det som skjer i samfunnet og avdekke kritikkverdige forhold. (...)» og «Det er pressens oppgave å beskytte enkeltmennesker og grupper mot overgrep eller forsømmelser fra offentlige myndigheter og institusjoner, private foretak eller andre.»²⁹

2.4 Cross border-journalistikk

Direkte oversatt betyr cross border å krysse grenser. Utvider vi oversettelsen av cross border journalism, kan relevante oversettelser være grensesprengende, grenseoverskridende, grensekryssende, eller transnasjonal journalistikk. Begrepet er relativt ferskt, og det virker noe usikkert om begrepet er innarbeidet i Norge. Hos bransjenettstedene journalisten.no og medier24.no, viser søk på «cross border» svært få treff, henholdsvis én og seks.³⁰ Det kanskje mest kjente cross border-prosjektet Panama Papers, der 376 journalister fra 109 medieorganisasjoner i 76 land jobbet med 11,5 millioner dokumenter, blir i publikasjonsåret 2016 omtalt som «et samarbeidsprosjekt» og «det internasjonale gravejournalistikk-prosjektet»³². Søk på «landegrenser + samarbeid» og «landegrensene + samarbeid» hos de samme bransjenettstedene gir atskillig flere relevante treff enn det «cross border» gjorde, der samarbeid over/på tvers av landegrensene blir brukt i akkurat den betydningen vi er ute etter her: Journalistisk samarbeid over landegrensene.

²⁶ Se blant annet Breivik u.å., Strømme 2020, og Bjerknes 2021

²⁷ Van Eijk 2005

²⁸ Breivik 2004

²⁹ Vær Varsom-plakaten 2021

³⁰ Enkle søketermer med henholdsvis “cross border”, “landegrenser + samarbeid”, “landegrensene + samarbeid”, “journalistisk samarbeid” gir etter undertegnendes mening svært få relevante treff

³¹ Olsson 2002, Omdal 2015 og 2017, Sabbagh 2016

³² Mossin 2016 og Mossin og NTB 2016

I intervju med undertegnede, gir Kjersti Knudssøn uttrykk for at cross border-journalistikk er et innarbeidet begrep blant journalister. De færreste norske journalister jeg har snakket med, har vært kjent med en konkret, norsk oversettelse av cross border-journalism. Som regel har kun den siste delen av ordet - journalism - blitt oversatt med journalistikk, mens cross border er beholdt.

Det norske Språkrådet, som arbeider for å styrke det norske språket og språkmangfoldet, oppmuntrer til «å bruke og videreutvikle det norske ordforrådet og til å velje norsk skrivemåte på dei engelske orda som har fått fotfeste i norsk.»³³ Internasjonalt nettverk kunne vært en passende oversettelse. Jeg mener imidlertid det leder tankene hen til organisasjoner som Global Investigative Journalism Network (GIJN) eller Investigate Reporters and Editors (IRE). Disse nettverkene er først og fremst viet kunnskapsheving og -utveksling.³⁴ Selv om de legger til rette for at journalister fra ulike nasjoner kommer i kontakt med de rette kollegaene, initierer organisasjonene normalt ikke konkrete fellesprosjekter blant medlemmene. Cross border journalism skiller seg også fra det at BBC og Al Jazeera har korrespondenter og redaksjoner i flere land. Vi skal se nærmere på hva som menes med cross border-journalistikk i kapittel 2.5, men her mangler da elementet samarbeid om et felles tema mellom journalister fra ulike land.

Å bruke oversettelsene grensesprengende, grensekryssende eller grenseoverskridende journalistikk, er ikke feil. I mine ører klinger disse begrepene imidlertid noe pretensiøst. Kunnskapsforlagets blå fremmedordbok forklarer adjektivet transnasjonal på følgende måte: «som omfatter mer enn én (ens egen) nasjon og dens interesser; som har forgreninger til flere land enn ens eget.»³⁵ Ser vi på Det norske akademis ordbok, er definisjonen av transnasjonal noe «som går på tvers av, overskrider nasjonsgrenser»³⁶.

Ut av disse definisjonene av transnasjonal, virker begrepet presist og dekkende for betydningen av cross border-journalistikk. Samtidig mener jeg at å kalle det for journalistisk samarbeid over eller på tvers av landegrenser er forklarende for hva begrepet viser til. Jeg veksler derfor i min

³³ Språkrådet 2015

³⁴ GIJN u.å. og IRE u.å.

³⁵ Fremmedordbok og synonymer, blå ordbok 2004: 459

³⁶ Transnasjonal 2021

oppgave mellom bruk av transnasjonal (journalistisk) samarbeid og journalistisk samarbeid over landegrensene for selve samarbeidet, og transnasjonal journalistikk om selve journalistikken.

2.5 Hva er, og når oppstår journalistisk samarbeid over landegrenser?

I den praktisk-rettete håndboken til Birgitte Alfter lister hun fire kategorier av journalistisk samarbeid over landegrenser³⁷:

1. Current news events - aktuelle nyhetsbegivenheter, og deres internasjonale aspekter
2. Organisation stories - saker som angår internasjonale organisasjoner som EU, NATO, regionale og globale handelsorganisasjoner, FN
3. Chain stories - kjedehendelser som utfolder seg i flere land, forbundet gjennom aktiviteter som for eksempel handel eller kriminalitet
4. Comparative stories - Utviklinger som skjer samtidig i flere land, men uten direkte forbindelse

Dette er sakstyper Alfter mener å se egner seg godt til transnasjonalt samarbeid. Hva er så transnasjonal journalistikk? Når kan man si at dette er et journalistisk samarbeid over landegrensene? Ifølge Alfter er det når følgende kriterier er oppfylt³⁸:

1. Når journalister fra ulike land
2. Bestemmer seg for en ide av felles interesse
3. Samler og deler materiale
4. Og publiserer for sine egne lesere.

Legg altså merke til at det er snakk om journalister fra ulike land som enes om én sak, men publiserer den samme saken tilpasset sine egne nasjonale lesere.

Videre beskriver Alfter tre ulike samarbeidsformer³⁹:

- Det løselige nettverket - med øyne og ører åpne for informasjonsutveksling, og mulige samarbeidspartnere i andre land
- Det begrensede samarbeidet - når en oppgave er klart definert, og kan bli løst i fellesskap uten mye strev

³⁷ Alfter 2019: 41

³⁸ Alfter 2019: 18

³⁹ Alfter 2019: 50

- Det nære samarbeidet - et fullverdig researchteam i flere land med et høyt nivå av felles tillit

I min oppgave konsentrerer jeg meg om sistnevnte samarbeidsform, det nære samarbeidet drevet frem av et fullverdig team av journalister i flere land, med et høyt nivå av felles tillit.

3. ULIKE FORMER FOR SAMARBEID

3.1 Forbidden stories: Plattformen som forsvarer for den frie presse

At arbeidet til den maltesiske journalisten Daphne Caruana Galizia ikke endte med hennes drap, er takket være organisasjonen Freedom Voices Network, som står bak nettstedet Forbidden stories. Grunnleggeren, den franske journalisten Laurent Richard, tilskriver sitt eget engasjement Charlie Hebdo-massakren i 2015. Hendelsen gjorde det klinkende klart for Richard hvor sårbar den frie pressen var. «My goal was to defeat censorship through collaborative journalism and guarantee access to independent information on critical topics», skriver han.⁴⁰ Gjennom Forbidden stories jobber nettverket frem undersøkende saker mektige krefter forsøker å stanse. Prosjektet står som en slags garantist for at sakene til truede, fengslede eller drepte journalister fortsatt kommer frem i søkelyset⁴¹. «I believe that when a journalist is willing to risk his life for one story and the free flow of information, other journalists committed to the same ideals need to help that work reach the public.»⁴²

Korrupsjon innen politikkens og fotballens verden, kartellvirksomhet og miljøkriminalitet - siden starten i 2017 har Forbidden Stories vært arnestedet for 14 undersøkende prosjekter⁴³. I hvert fall fem av dem har videreført drepte kollegaers arbeid. Forbidden stories består av en kjernegruppe journalister og filmmakere. På nettsiden forklarer de at de er et konsortium, et fellesskap av journalister som har forpliktet seg til å fortsette arbeidet til kollegaer som blir truet, fengslet eller drept⁴⁴.

⁴⁰ Richard (u.å)

⁴¹ Allsop 2017

⁴² Richard (u.å.f)

⁴³ Forbidden stories (u.å.d)

⁴⁴ Forbidden stories (u.å.c.)

3.2 Eksplosjonen på den norske bygda - en bit av et globalt puslespill

«Journalist-trollet har fire hoder, og Trafigura klarer ikke kappe alle av.»⁴⁵ Slik oppsummerer NRK-journalistene Synnøve Bakke og Kjersti Knudssøn resultatet av samarbeidet med britiske BBC, The Guardian og nederlandske de Volkskrant i en SKUP-rapport.

Sommeren 2008 ble «Mitt skip er lastet med...» sendt på NRK. En eksplosjon på et tankanlegg i Sløvåg i Masfjorden kommune på Vestlandet i 2007 førte til at naboer i bygda ble kvalme og fikk alvorlige plager i flere måneder etter. I Brennpunkt-dokumentaren setter Bakke og Knudssøn seg fore å finne ut hvorfor tankene eksploderte. Selv om dokumentaren var sendt på fjernsyn, og journalistene gikk videre til neste sak, kunne de ikke legge prosjektet bak seg. De visste at historien med oljetrader-selskapet Trafigura hadde forgreininger til mange land, både i Europa og i Afrika. De kom i kontakt med journalister fra andre land, som delte samme erfaringer:

Både i Norge, Nederland og Storbritannia har vi alle opplevd sterkt press fra Trafigura og deres PR-byrå og advokater hver gang vi skal publisere noe. Vi ser også at Trafigura lykkes i å stanse graveprosjekt og hindre publisering. Selv om vi jobber for store, tunge mediebedrifter har vi alle den samme følelsen av å være alene når trykket setter inn frem mot publisering. (...) Kan et samarbeid være metoden for å komme rundt dette?⁴⁶

Det ble det. Sammen med BBC, The Guardian og nederlandske der Volkskrant bygget de et felles nettverk der målet var å komme til bunns i saken.

I SKUP-rapporten forteller den norske duoen at de involverte hadde tillit og respekt for hverandre som journalister. Selv om de var på jakt etter det samme bevismaterialet, hadde alle forskjellige innganger og vinklinger til saken. Til slutt ble metodene det de i SKUP-rapporten kaller kollegialt samarbeid over landegrensene. Research ble delt og eid i fellesskap, mens

⁴⁵ Bakke og Knudssøn 2009: 3

⁴⁶ Bakke og Knudssøn 2009: 7

journalistene gjorde selvstendige arbeid med å sjekke kildene. Dette skriver de både ga deres kilder en ekstra beskyttelse, og var til felles beskyttelse for journalistene.

Da The Guardian ble kneblet fra å omtale en sentral rapport grunnet en rettslig kjennelse fra Trafigura, truet dette også BBC sin dekning av saken. Det ble opp til de norske journalistene og NRK å holde dampen oppe ved å kjøre på med sin Trafigura-sak som planlagt. NRK oversatte sine saker, og publiserte rapporten britiske medier var forhindret fra å omtale. De sørget for å spre saken på sosiale medier med vissheten om at de «balanserer på en knivsegg i forhold til å bli utsatt for injurismeturisme.»⁴⁷

Som metode var dette [samarbeidet] vellykket. Trafigura måtte kjempe mot fire medier i tre land frem mot publisering. De hadde ikke mulighet til å kneble oss alle, for vi publiserte under ulike lover. (...) Samarbeidet var også vesentlig for å få hevet kjennelsen mot The Guardian. Avisen startet en debatt ved å skrive på forsiden at de ikke fikk referere fra Parlamentet. Dette startet et opprør, og via Twitter spredte ordet #trafigura seg. Det ble kjent at all informasjon var tilgjengelig på NRK sine side og på Wikileaks. Dermed ble historien kjent, og kjennelsen hadde ingen funksjon. Det at andre land fritt kunne publisere styrket debatten om britisk injurielov og bruk av slike kjennelser.⁴⁸

I intervju med Kjersti Knudssøn forteller hun at det at de involverte journalistene ikke følte seg som konkurrenter. «Vi hadde et felles mål: Å stille selskapet til ansvar for det de med vitende hadde gjort.» Dessuten hadde hvert land sine ulike innganger til saken, og trakk derfor ikke i hverandres bed.

- Nederland: Trafigura var opprinnelig nederlandsk. Skipet som dumpet avfall utenfor Elfenbenskysten, forsøkte også først å bli kvitt lasten i Amsterdam.
- England: Massesøksmålet, som på det tidspunktet var det største i britisk rettsvesen, med over 31.000 ofre, var det mest relevante. I tillegg var selskapet også registrert i England.
- Norge: Tankene i Sløvåg, som inneholdt avfall fra Trafigura, eksploderte.

⁴⁷ Bakke og Knudssøn 2009: 23

⁴⁸ Bakke og Knudssøn 2009: 25

Knudssøn fremholder at Trafigura-saken var en vanlig, journalistisk sak. At saken var så stor, med forgreninger til flere land, gjorde at det transnasjonale samarbeidet rett og slett ble en naturlig utvikling - men det var ikke intensjonen fra start, sier hun.⁴⁹ Britiske David Leigh, som jobbet med Trafigura-saken for The Guardian, trekker den frem som eksempel på en klassisk undersøkende sak i boken *Investigative Journalism, a survival guide*:

The story brings together many of the key investigative themes we have studied. These include the global nature of modern business and politics; the key role of journalistic collaboration; the power of simultaneous publication; the need for support from media bosses; the techniques of resistance to legal bullying; the reach of PR falsehoods; the professional value of alignments with lawyers, politicians, and campaigners; and the ability of social media to defeat censorship.⁵⁰

Kjersti Knudssøn er snar med å trekke frem tillit som kriterie for å lykkes med et transnasjonalt samarbeid. Tillit til journalisten, og til organisasjonen bak journalisten, er viktig. Dessuten må saken være motoren. De involverte journalistene samarbeider fordi de vil til bunns i saken. Samtlige parter må være åpne med hverandre, dele vinklinger og være ærlig på problemer. «Du merker under samarbeid om dere tenker likt, om den andre vil dele, eller holder ting tilbake», sier Knudssøn. Samtidig understreker hun at hun aldri har vært borte i andre journalister som ikke vil til bunns i en sak selv. Det er også viktig å avklare felles grunnprinsipper og premisser så tidlig som mulig i samarbeidsfasen: Når skal sakene publiseres, hvem eier hva slags materiale, og avklare kildebruk.

Samarbeidet om Trafigura-saken skjedde rundt 2009, og var, ifølge Knudssøn, forut sin tid. Dette var før Panama Papers i 2016 virkelig satte journalistisk samarbeid over landegrensene på mediekartet.

Når det er snakk om store dokumentlekkasjer som gjelder flere land, er det naturlig at du trenger noen som kan og kjenner norske forhold, innsyn, kan lese norske dokumenter.

⁴⁹ Intervju med Knudssøn 2021

⁵⁰ Leigh 2019: 175

Her har alle hvert sine land, og trækker ikke i hverandres bed. Der de samme dokumentene tidligere lå i svære arkivskap, gjør nettet det enklere å kunne slippe slike lekkasjer. Noen ganger er cross border-samarbeid en helt naturlig utvikling.⁵¹

Dette sier Knudssøn om hvorfor vi de senere årene har sett flere større samarbeid over landegrensene. Det er rett og slett naturlig å bruke metodene som må til for å løse saken, og ikke minst får ut det beste av den. Det å følge historien, hvor enn den leder deg, er et viktig motto. «All case-histories indicates that the crucial step in finding the right idea is a willingness to think beyond the usual limitations of regional or national borders»⁵² skriver Alfter om Trafigura-saken.

3.3 Et kollektivt blikk på Europa

Journalistiske samarbeid over landegrensene oppstår gjerne ad hoc, der behovet dukker opp i forbindelse med en konkret sak. Investigate Europe er et kooperativ der premisset om journalistisk samarbeid over landegrensene står i bunn for alt gruppen gjør. Kooperativet består av ti medlemmer fra syv land: Norge, Tyskland, Storbritannia, Frankrike, Portugal, Polen og Italia.⁵³ Journalistene enes om et felles tema, og deler research og intervjuer som et team. Kjernefunn blir supplert med nasjonale eksempler. Sakene blir solgt til nasjonale medier i journalistenes hjemland.

På nettsiden skriver Investigate Europe at til tross for at globalisering har gjort oss mennesker mer innfiltret i, og dermed avhengig av hverandre, er distansen mellom beslutningstakere og oss som blir påvirket av konsekvensene, alt for stor:

(...) today's world doesn't stop at national borders. Journalists shouldn't either. However, facts and analysis of our interdependence are rare issues in European media. Only networks and teams with members from across Europe are able to collect and decipher

⁵¹ Intervju med Knudssøn 2021

⁵² Alfter 2019: 36

⁵³ En svensk reporter i Brussel er fast tilknyttet, uten å være medlem foreløpig. Det samme er journalister i det greske nettverket Reporters United. Våren 2021 rekrutterte gruppen en ny kollega i Ungarn. Han er heller ikke medlem ennå.

this information. (...) Collaborative cross-border journalism is more necessary than ever to explain a changing world.⁵⁴

I introduksjonsvideoen⁵⁵ uttaler et av medlemmene at fremfor å jobbe som ensomme ulver bør journalister overkomme konkurranseinstinktet, og samarbeide. Grunntanken er at de ikke lar seg stanse av nasjonale grenser. Journalistene undersøker hvordan et problem påvirker og utspiller seg i deres egne nasjoner, og setter sammen puslespillbitene. Fremfor å vise en liten del av en mangefasettert historie, er målet å vise hele den europeiske konteksten som binder oss sammen.

Investigate Europe jobber prosjektbasert: De starter med et problem, ikke en enkelthistorie. I oppstartsfasen har de en eller flere felles pilsje-sesjoner. Er dette et problem som har nasjonale avleggere eller vinklinger for alle? Hvis ikke: Hvordan kan gruppen gjøre problemet aktuelt for nasjonene som ligger i utkanten? Det handler om å finne det europeiske, strukturelle mønsteret, der reportere fra flere land bidrar til å finne svar som dekker deler av det europeiske puslespillet, sier kooperativets redaksjonelle leder, Elisa Simantke.⁵⁶ Under researchfasen gjelder det også å finne nasjonale eksempler og vinklinger. De må å gi de nasjonale redaksjonene, som gruppens journalister selger sine nasjonalt vinklede saker til, the *why should I care*-sakene. Men kjernefunnene er felles.

Men hva er egentlig forskjellen mellom journalistisk samarbeid over landegrenser, og det at en redaksjon sender ut sine egne journalister til et land for å rapportere derfra? Det er her vi finner grunnen til kooperativets eksistens. Under eurokrisen i Hellas rundt 2010 ble journalister i store, europeiske redaksjoner sendt til Hellas. Alle med de samme, geniale og unike ideen som skulle illustrere krisen: De skulle finne en «ekte», gresk familie der barna hadde mistet sine jobber, og alle var avhengig av far sin pensjon. De greske frilansjournalistene, som også jobbet som fiksere for de europeiske kollegaene, spøkte med de burde opprette selskapet «Find me a family». Simantke kaller den typen journalistikk for parachute journalism, eller fallskjermjournalistikk på norsk. Journalisten droppes inn i et ukjent område, er avhengig av lokale fiksere for å navigere

⁵⁴ Investigate Europe (u.å.)

⁵⁵ Investigate Europe 2019

⁵⁶ Intervju med Elisa Simantke, 2021

seg i samfunnet, og for å få tak i og kommunisere med kilder og i det hele tatt levere en sak⁵⁷. Fallskjermjournalisten er en som har bestemt vinklingen før saken er skrevet, og kan egentlig skrive den fra redaksjonen. Han eller hun reiser til landet for å få illustrert og bekreftet det forhåndsbestemte verdensbildet, og er inn og ut av landet på få dager. Grunnleggerne av Investigate Europe så seg lei av denne typen journalistikk. Når journalister fra ulike land samarbeider som likeverdige partnere, er styrken at den lokale journalisten kjenner sin egen virkelighet best.

Som eksempel på styrken i det journalistiske samarbeidet over landegrensene, trekker Simantke frem Sweatshop on wheels.⁵⁸ I dette prosjektet så Investigate Europe på utnyttelsen av lastebilsjåfører på europeiske veier. Gjennom kooperativets journalister skildres ulike scener: Pauselommene langs tyske motorveier, der lastebiler står tett i tett, og Investigate Europes journalist slår av en prat med sjåførene. En belgisk politikontroll - belgisk politi er visst beryktet for å være blant de tøffeste på kontroller. Her ser Investigate Europe sin journalist at sjåførene bruker firmakort til å betale bøter med. De ble med sjåførene tilbake til oppdragsgivere, der kjørekontrakter ble signert.

We get the whole story of a problem that's not one sided. We get to hear the voices of those it affects. The journalists use their national examples, while completing the picture with the other's stories and findings. By discussing the stories with the diverse group we get our national biases checked as well.⁵⁹

4. GLOBALISERING

4.1 «Alle ser det lønner seg å samarbeide»

Etter publiseringen av Panama Papers, uttalte uttalte nyhetsredaktør Håkon Borud i Aftenposten følgende til fagbladet Journalisten:

⁵⁷ Se f.eks Andersen 2008, Grant 2020

⁵⁸ Investigate Europe 2018

⁵⁹ Intervju med Simantke 2021

Det har gitt oss en felles kompetanseutveksling innen økonomisk journalistikk, i en tid da makten flytter seg over grensene og blir global. Derfor må vi i mediene følge etter og følge sporene gjennom internasjonalt samarbeid med kolleger i andre land. Alle ser at det lønner seg å samarbeide, selv om vi kan være konkurrenter ellers.⁶⁰

Til tross for at EU er sitt eget statsapparat, er det ingen fullverdig stat i den forstand at unionen har et eget statsoverhode, egne innbyggere eller felles offentlig mening. Jovisst skriver britiske, franske, tyske og andre journalister om EU, men de gjør det innenfor deres egne, nasjonale kontekster, for deres egne, nasjonale medier. Det er en utfordring når aviser er nasjonale, regionale eller lokale, og det ikke finnes europeisk journalistikk, mener van Eijk.⁶¹ Den samme følelsen, behovet for samarbeid og erfaringsutveksling med utenlandske kolleger, deles av de fleste deltakerne i Global Investigative Journalism Conference:

Many conference participants have somehow experienced that their national media infrastructures are not up to the gargantuan task of reporting on the issues that bother the world today, but they also realise that suitable infrastructures are not even available in blueprint. (...) What they seek, although they may not define it that way, is something like ‘global journalism’, which is disengaged from local and national forms of citizenship.⁶²

For Birgitte Alfter bunner transnasjonal journalistikk i at journalistens lojalitet først og fremst må være hos leserne. Samarbeid om journalistikk på tvers av landegrenser fører til bedre research, felles faktasjekk og er bedre egnet til å nå leserne, slår hun fast.⁶³

4.2 Ha det, ensomme ulver!

Hva så med myten om den ensomme ulven? Internt i norske redaksjoner, er det de senere årene kommet et skifte. Andelen enslige bidragsytere kontra bidrag fra grupper på metoderapportene

⁶⁰ Mossin 2016

⁶¹ van Eijk 2005: 9

⁶² Van Eijk 2005: 11

⁶³ Alfter 2019: 8 og 9

som sendes inn til SKUP de siste fem årene bekrefter tendensen⁶⁴. Som NRKs graveleder Arve Bartnes trakk frem i sesjonen Det store graveledermøtet under SKUP 2021: «Den ensomme ulven, som ble dyrket i gamle dager på 80- og 90-tallet, er blitt erstattet av lagspillere.» Gravelederens poeng er at det handler om å «la gode krefter jobbe tett», å sette sammen de rette personene med den rette kompetansen tilpasset prosjektene⁶⁵. Bartnes er ikke alene om å distansere seg fra myten om den ensomme ulven. Carlos Eduardo Huertas i det latinamerikanske nettverket Connectas uttalte under #uncovered-konferansen 2021⁶⁶ at den ensomme ulvens tid er over. Hans foretrukne metafor var maur, der journalister som samarbeidet over landegrensene sammen bidro til en bedre forståelse av økosystemet rundt seg.

David Leigh, med 40 års erfaring med undersøkende redaksjoner fra blant annet The Guardian og The Washington Post, legger stor vekt på journalistikkens behov for internasjonalt samarbeid:

Over the succeeding years, it [collaborative journalism] has flowered into a crucial tool for investigative reporters, particularly on cross-border projects. Old-school journalists are trained up to compete with each other for “scoops”, hiding their discoveries from each other and trying to do down all rivals. But it actually often makes a lot more sense for investigative journalists to collaborate. (...) All it needs is a change of the journalists’ conventional mindset⁶⁷

For ham er det lojaliteten til selve historien som trumfer alt - «a feeling that the truth ought to get out, come what may.»⁶⁸

4.2 Den globaliserte æraen

Da nettverket The International Consortium of Investigative Journalists (ICIJ) ble etablert i 1997, hadde nyhetsmediene lenge jobbet etter en modell med utgangspunkt i nasjonale nyheter. På den

⁶⁴ Rundt 20 prosent i årene mellom 2015 og 2018, kontra andel på mellom 40 og 60 prosent de ti første årene. Tall basert på egen telling gjennomført for SKUP 2020.

⁶⁵ “Det store graveledermøtet”, digital sesjon under SKUP 2021

⁶⁶ “Lessons for Europe: Cross-Border Journalism Around the World”, digital sesjon under #uncovered 2021, en konferanse i regi av Investigative Journalism for Europe

⁶⁷ Leigh 2019: 26-27

⁶⁸ Leigh 2019: 27

tiden var Internett i ferd med å endre på tilgjengeligheten og tilgangen til den globaliserte verden. Grunnleggeren av ICIJ så for seg samarbeidet som en mulig verdensomspennende «jedi knights» forbundet over nettet, der de kunne slå sammen sine kunnskaper og publisere saker samtidig i flere land, og dermed få en forsterket effekt og påvirkningskraft på sakene som ble belyst.⁶⁹

Et annet journalist-nettverk, Global Investigative Journalism Network (GIJN), trekker frem følgende argumentasjon: «The need for a sophisticated, multinational corps of investigative reporters has never been greater. We live in a globalized era in which our commerce—and our crimes—are multinational.»⁷⁰ Jeg går som tidligere nevnt ikke nærmere inn på nettverk som GIJN og ICIJ, som kan sees på som store, men løselige nettverk som legger til rette for at journalister og redaksjoner kan finne hverandre for samarbeid på tvers av landegrensene i enkeltsaker. Argumentasjonene for samarbeid er likevel talende for hvorfor vi ser fremveksten av tettere samarbeid mellom journalister fra ulike land. Jeg vil nå se nærmere på tre gjennomgående trekk jeg mener å se for behovet for transnasjonal journalistikk: Større gjennomslagseffekt, å vise hele bildet og beskyttelse av journalistikken.

4.3 Større gjennomslagskraft

En krympende og stadig mer sammenfiltret verden. Slik rettferdiggjør Investigate Europe sin egen eksistens. Gjennom de undersøkende reportasjene viser de hvordan det europeiske samfunnet henger sammen, og retter søkelyset på de samme temaene samtidig i flere land. Dette er et ideale etter Birgitte Alfter smak:

Imagine the EU's 28 ministers gathering in Brussels to work through a lengthy agenda. If only a single one of them has had hostile media coverage at home, the likelihood that subject will get on that agenda is low. But if 8, 10 or 15 of the 28 ministers have the same topic on their domestic media front pages, they may well consider addressing it. This is how journalists can serve their audiences even as decision making moves further away.⁷¹

⁶⁹ Leigh 2019: 128-129

⁷⁰ GIJN u.å.

⁷¹ Alfter 2019: 42

Denne brede gjennomslagskraften ser vi også i Trafigura-saken. At NRK publiserte under en annen lov enn britiske medier lå under, bidro tungt til publisiteten og debatten omkring ytringsfriheten i Storbritannia. «Trafiguras forsøk på å stanse pressen slår tilbake på dem selv. De skal få mer publisitet enn de noen gang hadde fryktet.»⁷²

4.4 Å vise hele bildet

Både Birgitte Alfter og Investigate Europe vektlegger det å vise et helhetlig bilde, som merverdien et journalistisk samarbeid over landegrensene kan gi. Det betyr imidlertid ikke at de går helt bort fra det lokale eksempelet som ikke interessant. Som Elisa Simantke i Investigate Europe understreker, er det tvert imot svært viktig de nasjonale redaksjonene som kjøper Investigate Europe sine saker, får sine egne vinklinger og sine egne, nasjonale eksempler, «the why should I care»-argumentet⁷³. Med på kjøpet, får de sine lokalt vinklede saker innplassert i en større sammenheng.

4.5 Å beskytte journalistikken

Cooperation is without a doubt the best protection. What is the point of killing a journalist if 10, 20 or 30 others are waiting to carry on their work? (...) Wherever you go, you will be questioned by the world's press. Whatever you are trying to hide will be magnified.⁷⁴

Å beskytte selve journalistikken er én av mange grunner til fremveksten av journalister som kommer sammen på tvers av redaksjoner og landegrensener for å samarbeide om undersøkende prosjekter. Det transnasjonale samarbeidet sørget også for at Trafigura-sakene så dagens lys. Selv om de nordiske landene topper pressefrihetsindeksen, risikerer journalister i mange land å bli forfulgt og i verste fall drept, for å stå opp om ytrings- og pressefriheten⁷⁵. Forbidden stories tar ikke bare på seg å videreføre den undersøkende journalistikken til drepte journalister. De

⁷² Bakke og Knudssøn 2009: 22

⁷³ Intervju med Simantke 2021

⁷⁴ Richard 2018

⁷⁵ Reporters without borders u.å.a og u.å.b

samarbeider også om undersøkelser som er for farlig for én journalist å publisere, som miljøkriminalitetserien om the Green Blood.⁷⁶ De tilbyr også oppbevaring av materiale, i tilfelle noe skulle skje med journalisten.⁷⁷

4.6 Stordata

En annen, viktig grunn til at vi de senere årene har sett flere større samarbeidsprosjekter, er digitaliseringen. Lekkasje fra dagens databaser har gitt oss et informasjons- og dataoverflod som kan være overveldende for en enkelt journalist. Ta Panama Papers, som besto av mer enn 11,5 millioner dokumenter fra et lite advokatfirma som håndterer rikes og mektiges penger i skatteparadiser. 376 journalister i 76 land kom sammen for å analysere dokumentene og følge sporene, før de første sakene ble publisert i det som er blitt kalt for tidenes største journalistiske graveprosjekt. I Norge jobbet journalistene i Aftenposten med prosjektet i nesten ett år før publisering.⁷⁸ I min oppgave har jeg ikke gått nærmere inn på samarbeid som skapes av denne typen hendelser. Det er likevel verdt å merke seg at når det er snakk om massive dokumenter som gjelder flere land, er det naturlig å ha noen som kjenner de lokale forholdene i hvert land. Når journalistene kan ta for seg sine egne land, er det mer naturlig med et samarbeid om materialet som er felles. Uten direkte konkurranse, bistår partene hverandre med å vise frem helheten, at det som skjer i hvert land ikke er et enkeltstående hendelse, men del av et større mønster.

5. OPPSUMMERING

5.1 Blindsoner og utfordringer

At det finnes få fagbøker om journalistisk samarbeid over landegrenser som verktøy, kan være en svakhet. Miljøet kan synes lite: Den ene forfatteren, David Leigh, er som allerede nevnt en av journalistene i Trafigura-saken. Forfatteren av den andre fagboken, Birgitte Alfter, har støttet

⁷⁶ Forbiddne stories u.å

⁷⁷ Forbiddne stories u.å.c

⁷⁸ Se blant annet Fitzgibbon 2019, ICIJ u.å, Mossin 2016 og Orgeret 2017.

utviklingen av Investigate Europe siden starten, og sitter i det rådgivende styret for kooperativet. Når jeg søker etter «cross border» på norske bransjenettsteder for å forsøke å fastslå utbredelsen av begrepsbruken, er to av artiklene skrevet av en som kjenner Investigate Europe spesielt godt fordi han «deler seng og skrivebord med den norske deltakeren.»⁷⁹

Alfter er opptatt av at transnasjonalt samarbeid bidrar til at journalister lettere legger fra seg sine nasjonale fordommer. Det som normalt fungerer som usynlige skylapper for journalisten, blir plukket vekk gjennom møter og diskusjoner med kolleger fra andre land. Samtidig påpeker hun i innledningen at boken er skrevet av en europeer,

and thus - inevitably - has a European bias. Cross-border collaboration requires us to be aware of such bias and to respectfully welcome the views of colleagues from other parts of the world - for these are the fundamentals of successful collaboration in our emerging networks.⁸⁰

På samme måte må jeg tilkjennegi eventuelle blindsoner, når flere av mine kilder tilsynelatende har mer eller mindre tette bånd, noe som kan forklare noen av de samme erfaringene.

5.2 Tillit som premiss

Jeg har i liten grad gått inn på de problematiske og utfordrende sidene ved samarbeid mellom journalister fra ulike land, språk og kulturer. Jeg tar opp noen av utfordringene i metoderapporten, ut fra et praktisk ståsted. Som det å tenke gjennom, og være bevisst grunnregler for sitatsjekk og premisser for intervju, når materialet skal deles med journalister fra flere land.

Elisa Simantke i Investigate Europe understreker at tillit er viktig: Som redaksjonell leder for en gruppe journalister som ikke fysisk sitter sammen, har hun ikke den samme oversikten over samtliges arbeidsinnsats. Hun må stole på at journalistene gjør den jobben de er satt til å gjøre.

⁷⁹ Omdal 2017

⁸⁰ Alfter 2019: X (preface)

Det er også viktig å finne den rette balansen mellom å vise støtte og interesse for den enkeltes arbeid, uten å være kontrollerende. Hennes erfaring er at den enkelte journalist jobber mye mer for å levere, og at en del av hennes jobb er også å påse at journalistene ikke overarbeider seg.

Også Kjersti Knudssøn trekker frem tillit som et absolutt premiss for et godt samarbeid. Samtidig er det viktig at faktasjekk er den enkeltes ansvar. «Det er ikke slik at ok, dette materialet kommer fra The Guardian, da stoler vi på det. Vi må kunne kontrollere ting selv», sier hun.⁸¹ Knudssøn bemerker at det å være bevisst ulike kulturer er særs viktig: Etter hennes oppfatning er skandinaver ganske like i væremåte, selv om svenskene kan være noe mer stivere og formelle. Briter er mer stive, mens nederlendere er mer løsslupne. «Du må være bevisst på kulturelle ulikheter og ulik arbeidskultur slik at du ikke trækker noen på tærne eller bidrar til misforståelser,» sier hun.⁸²

5.3 Sammen er vi sterke

Er denne samarbeidsformen et nytt fenomen, spør jeg innledningsvis i denne oppgaven. Det kommer an på øyne som ser. Forbiden stories henter sin inspirasjon fra the Arizona Project. En bilbombe gjorde slutt på den undersøkende journalisten Don Bolles i 1976. Drapet førte til at 38 journalister fra 28 nyhetsmedier fra hele USA kom sammen for å gjøre ferdig hans undersøkelser.⁸³ Dette var altså et samarbeid av journalister fra ulike redaksjoner på tvers av forskjellige stater. At The International Consortium of Investigative Journalists (ICIJ) ble etablert allerede i 1997, beskrives som forut sin tid.⁸⁴ Alfter skriver at interessen for journalistisk samarbeid på tvers av landegrensene skjot fart fra 2010, spesielt etter WikiLeaks, Panama Papers og Football Leaks.⁸⁵ Og selv om jeg ikke har gått dypere inn på akkurat disse premissene, må en se denne utviklingen i tråd med Internettets utbredelse og generell teknologisk utvikling:

- Informasjon utveksles kjappere og enklere
- Svære dokumenter tar minutter å overføre

⁸¹ Intervju med Knudssøn 2021

⁸² Intervju med Knudssøn 2021

⁸³ Ruelas 2019, Forbiden Stories u.å.b.

⁸⁴ Se både Leigh 2019 og Alfter 2019.

⁸⁵ Alfter 2019: X (preface)

- Praktisk samarbeid blir lettere med videokonferanser, chattekanaler og skyløsninger som muliggjør delt lagringsplass og samtidig jobbing i de samme dokumentene

Vi lever i en globalisert verden der teknologien har ført oss tettere sammen: Politikk, handel og kriminalitet er ikke avgrenset av et lands grenser. Vi er så tett innvevd at avgjørelser tatt i et land, får ringvirkninger langt utover grensene. Løfter vi blikket noe, kan vi ane konturene av puslespillet vi er en del av. Selvfølgelig er det ikke slutt på betydningsfulle lokale, regionale eller nasjonale undersøkende saker. Men når en journalist sin aller fremste lojalitet er til sannheten og sine borgere⁸⁶ - hva da, når det vesle som er synlig og tilgjengelig for deg, bare er et fragment av et mye større, helhetlig bilde? En sak som brer seg naturlig over landegrensene og angår flere enn leserne i ens eget nedslagsfelt?

Investigate Europe ønsker at deres samarbeidsform skal være til inspirasjon for andre. Som Elisa Simantke i Investigate Europe sier det:

Cross border journalism is a mindset. Any theme can be cross border collaboration, especially when you can't travel. As journalists we've learned to think that it's important to see things with our own eyes. Yes, you have to do your own fact checking, it's important. But a collaboration with a coworker in another country is something everybody can do. It doesn't have to be complicated - ask a coworker to get his or her take or context on the issue you're working on. The point is: When it comes to cross border, you don't really compete, and people often do want to help you out.⁸⁷

Som journalister har vi en rekke metoder i vår verktøykasse, avhengig av sakens natur: sende innsynskrav, snakke med eksperter, observere på stedet, være der ting skjer, snakke med folk saken gjelder, samle inn data, intervju og visualisere data, og så videre. Føy til samarbeid med journalister du ikke direkte konkurrerer med. Start i det små, med lokalavisen i nabokommunen - kan det å samarbeide om et sakskompleks være berikende for begge parter? En telefon til en

⁸⁶ Alfter 2019: 8, van Eijk 2005: 8

⁸⁷ Intervju med Simantke 2021

dansk kollega du ser har skrevet mye om det selskapet du er interessert i. Løft blikket, og vær åpen for det som må til for å løse saken du jobber med på en best mulig måte.

6. EPILOG

Før Daphne Caruana Galizia ble drept, ble hennes blogg lest av 300.000 mennesker. I dag har 16,1 millioner lest om hennes historie, og 74 millioner mennesker har, gjennom omtale i 120 medier, hørt om The Daphne Project. Statsministeren i Malta, Joseph Muscat, gikk av i 2019 på grunn av drapet. I februar 2021 ble en mann dømt til 15 år i fengsel, etter å ha tilstått at han var involvert i drapet. To andre har fortsatt å bedyre sin uskyld, mens forretningsmannen Yorgen Fenech er blitt formelt anklaget for å stå bak drapet, og avventer rettssak. Tre år etter drapet, sørger the Daphne Project for at de skyldige ikke skal slippe lett unna⁸⁸. Den ensomme ulvens arbeid er blitt en felles kampsak videreført av et større nettverk, som har gitt Galizia og hennes sak langt større gjennomslagsevne. *You can kill the journalist, but you can't kill the stories.*

⁸⁸ Cacciottolo 2019, Forbidden stories u.å.a.

KILDELISTE

- Alfter, B. (2019). *Cross-border collaborative journalism: a step-by-step guide*. Routledge
- Allsop, J. (2017, 24. oktober). A new project will keep stories alive when journalists are killed. *Columbia Journalism Review*.
https://www.cjr.org/watchdog/freedom_voices_censorship_journalists_killed.php
- Andersen, K. (2008). "Fikseren": mer enn journalistens usynlige hjelper? *Norsk medietidsskrift*, volum 15 (02), https://www.idunn.no/nmt/2008/02/fikseren_mer_enn_journalistens_usynlige_hjelper
- Bakke, S. og Knudssøn, K. (2009). Trafigura - hele bildet. (Metoderapport til SKUP).
<https://www.skup.no/rapporter/2009/trafigura-hele-bildet>
- Bech-Karlsen, J. (1978). *Metodikk i ny journalistikk: en oversikt og et debattopplegg*. Norsk journalistiskoles skriftserie, tilgjengelig i Nasjonalbiblioteket -
https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2012120408077?page=0
- Bjerknes, F. (2021, 10. mai). Er man misfornøyd med SKUP, bør man sende inn metoderapport. *Medier* 24.
<https://m24.no/debatt-fredrik-bjerknes-skup/er-man-misfornoyd-med-skup-bor-man-sende-inn-metoderapport/345102>
- Bjørnå, T. og Ergo, T. (2019, 8. februar). Gi meg litt lykke før jeg dør. *Stavanger Aftenblad*.
<https://www.aftenbladet.no/magasin/i/Onxqek/gi-meg-litt-lykke-foer-jeg-doe>
- Breivik, F.-L. (u.å.). Metoderapportens ABC. *SKUP*. Hentet fra
<https://web.archive.org/web/20170829121711/http://www.skup.no:80/tidligere-metoderapporter/metoderapportens-abc/>
- Cacciottolo, D. (2019, 1. desember). Daphne Caruana Galizia: Why Malta's prime minister had to go. *BBC*. <https://www.bbc.com/news/world-europe-50622648>
- De nasjonale forskningsetiske komiteene. (2016, 4. utgave). *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi*.
<https://www.forskningsetikk.no/globalassets/dokumenter/4-publikasjoner-som-pdf/forskningsetiske-retningslinjer-for-samfunnsvitenskap-humaniora-juss-og-teologi.pdf>
- Fitzgibbon, W. (2019, 21. august). *Panama Papers FAQ: All You Need to Know About The 2016 Investigation*. ICIJ
<https://www.icij.org/investigations/panama-papers/panama-papers-faq-all-you-need-to-know-about-the-2016-investigation/>

- Forbidden stories. (u.å.a). *Daphne project: Three years after*. Forbidden stories. Hentet 24. mai 2021 fra <https://forbiddenstories.org/case/daphne-project-three-years-after/>
- Forbidden stories (u.å.b). *Green blood*. Forbidden stories. Hentet 23. mai 2021 fra <https://forbiddenstories.org/green-blood-trailer-2/>
- Forbidden stories. (u.å.c). *Our mission*. Forbidden stories. Hentet 23. mai 2021 fra <https://forbiddenstories.org/our-mission/>
- Forbidden stories. (u.å.d). *Protect your stories*. Forbidden stories. Hentet 23. mai 2021 fra <https://forbiddenstories.org/protect-your-stories/>
- Forbidden stories. (u.å.e). *The stories*. Forbidden stories. Hentet 5. april 2021. <https://forbiddenstories.org/the-stories/>
- Forbidden stories. (u.å.f.) *You will not stop the message*. Hentet 30.05.21 fra <https://forbiddenstories.org/you-will-not-stop-the-message/>
- Fremmedordbok og synonymer, blå ordbok (2004, 5. utgave, 3. opplag, 459). [transnasjonal].
Kunnskapsforlaget
- Garside, J. (2019, 11. desember). Malta's PM quits in crisis over Daphne Cauana Galizia murder. *The Guardian*.
<https://www.theguardian.com/politics/2019/dec/01/malta-pm-joseph-muscat-quits-daphne-caruan-a-galizia>
- GIJN. (u.å.). *About Us*. Global Investigative Journalism Network. Hentet 25.10.20 fra <https://gijn.org/about/about-us/>
- Grant, K. D. (2020). Parachute journalism goes away for good. *Nieman Lab*.
<https://www.niemanlab.org/2020/12/parachute-journalism-goes-away-for-good/>
- Gravejournalistikk (u.å.) i Det norske akademis ordbok. Hentet 23. mai 2021 fra <https://naob.no/ordbok/gravejournalistikk>
- ICIJ (u.å.). *About the investigation*. International Consortium of Investigative Journalists.
<https://www.icij.org/investigations/panama-papers/pages/panama-papers-about-the-investigation/>
- Investigate Europe. (u.å.). *About us*. *Investigate Europe*. <https://www.investigate-europe.eu/en/about-us/>
- Investigate Europe (2018). *Sweatshop on wheels*. *Investigate Europe*.
<https://www.investigate-europe.eu/en/2018/sweatshops-on-wheels/>
- Investigate Europe. (2019). *About us* [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=2oPPTDL6nGM>
- IRE. (u.å.). *About IRE*. Investigative Reporters & Editors. Hentet 30.05.21 fra <https://www.ire.org/about-ire/>
- Johansen, P. A. (2021, 8. januar). Det store vaksinespillet: Slik foregikk forhandlingene som vekker raseri i Europa. *Aftenposten*.

- <https://www.aftenposten.no/norge/i/PR5q36/det-store-vaksinespillet-slik-foregikk-forhandlingene-som-vekker-rase?>
- Klausen, A. O. (2016, 15. desember). Fritt Ord-støttet nettverk for europa=journalistikk bak saken om Europas yttergrenser. *Journalisten*.
- <https://journalisten.no/schibsted-aviser-nettverk-investigative-europe/fritt-ord-stottet-nettverk-for-europajournalistikk-bak-saken-om-europas-yttergrenser/287625>
- Kvam, B. (1995). *Etterforskende journalistikk*. Institutt for journalistikk.
- Mossin, B. Å. (2016, 4. april). Jobbet i eget bur for å holde Panama Papers-prosjektet hemmelig. *Journalisten*.
- <https://journalisten.no/veslemoy-ostrem-aftenposten-hakon-borud/jobbet-i-eget-bur-for-a-holde-panama-papers-prosjektet-hemmelig/298499>
- Mossin, B. Å og NTB. (2016, 3. april) Aftenposten: Tidenes største journalistiske prosjekt. *Journalisten*.
- <https://journalisten.no/panama-papers-aftenposten-espen-egil-hansen/aftenposten-tidenes-storste-journalistiske-prosjekt/298479>
- Muckrake (u.å.) i Merriam-Webster. Hentet 23. mai 2021 fra <https://www.merriam-webster.com/dictionary/muckraking>
- Myklebust, M. (2019, 13. oktober). På ferieøya Malta ble journalisten sprengt i lufta. *NRK*.
- <https://www.nrk.no/dokumentar/xl/pa-ferieoya-malta-ble-journalisten-sprengt-i-lufta-1.14710792>
- Olsson, T. I. (2002, 16. mars). Politiversjonen som ikke stemte. *Journalisten*.
- <https://journalisten.no/politiversjonen-som-ikke-stemte/244823>
- Omdal, S. E. (2015, 16. mars). Sannheten er at vi tar feil. Journalistikkens gullalder var ikke på 80-tallet. Den er nå. *Medier 24*.
- <https://m24.no/debatt/sannheten-er-at-vi-tar-feil-journalistikkens-gullalder-var-ikke-pa-80-tallet-den-er-na/110731>
- Omdal, S. E. (2017, 20. januar). NRKs nyhetsledelse bør bite i det sure eplet og innrømme at TV 2 har vært bedre til å reflektere det geografiske mangfoldet. *Medier 24*.
- <https://m24.no/debatt-kringkastingsradet-magasinet/nrks-nyhetsledelse-bor-bite-i-det-sure-eplet-og-innrømme-at-tv-2-har-vaert-bedre-til-a-reflektere-det-geografiske-mangfoldet/148589>
- Orgeret, K. S. (2017, 7. august). Panamapapirene i *Store norske leksikon*. <https://snl.no/Panamapapirene>
- Politico (2017). *Daphne Caruana Galizia - The blogging fury*. Politico.
- <https://www.politico.eu/list/politico-28-class-of-2017-ranking/daphne-caruana-galizia/>
- Reporters without borders (u.å.a.). 2021 World Press Freedom Index. *Reporters without borders*. Hentet 24. mai 2021 fra <https://rsf.org/en/ranking>
- Reporters without borders (u.å.b.). 2021 RSF index 2021: regional analysis. *Reporters without borders*. Hentet 24. mai 2021 fra <https://rsf.org/en/news/rsf-index-2021-regional-analysis>

- Richard, L. (u.å). You will not stop the message. *Forbidden stories*.
<https://forbiddenstories.org/you-will-not-stop-the-message/>
- Richard, L. (2018, 16. april). *When a reporter is murdered, we must take over their investigation*.
Forbidden Stories. <https://forbiddenstories.org/case/the-daphne-project/>
- Ruelas, R. (2019, 2. juni). God, it must be Don: The Republic scrambled to cover the 1976 bombing of reporter Don Bolles. *The Arizona Republic*.
<https://eu.azcentral.com/in-depth/news/local/don-bolles/2019/06/01/after-don-bolles-attack-his-colleagues-worked-tell-story/3754803002/>
- Sabbagh, R. (2016, 2. desember). Despite growing repression, investigative journalism survives in the Arab world. *Medier 24*.
<https://m24.no/arab-reporters-for-investigative-journalism-magasin-rana-sabbagh/despite-growing-repression-investigative-journalism-survives-in-the-arab-world/145223>
- Sjue, F. (2011). *Undersøkende journalistikk, en innføring*. IJ-forlaget
- Språkrådet (2015, 13. april). *Norsk for engelsk*. Språkrådet.
<https://www.sprakradet.no/sprakhjelp/Skriverad/Avloeyesarord/Norsk-for-engelsk/>
- Strømme, E. S. (2020). Hva forteller SKUP-rapportene om norsk gravejournalistikk? *Norsk medietidsskrift*, volum 27 (2).
https://www.idunn.no/nmt/2020/02/hva_forteller_skup-rapportene_om_norsk_gravejournalistikk
- Transnasjonal (u.å.) i Det norske akademis ordbok. Hentet 23. mai 2021 fra
<https://naob.no/ordbok/transnasjonal>
- Unesco (u.å). *Investigative Journalism*. <https://en.unesco.org/investigative-journalism>
- Van Eijk, D. (2005). *Investigative Journalism in Europe*. Vereniging van Onderzoeksjournalisten (VVOJ)
- Vær Varsom-plakaten (2021, 1. januar). Hentet 24. mai 2021 fra
<https://presse.no/pfu/etiske-regler/vaer-varsom-plakaten/>
- Østlyngen, T. og Øvrebø, T. (1998). *Journalistikk - metode og fag* (2. utgave). Gyldendal Norsk Forlag

ØVRIGE KILDER

Intervju med Elisa Simantke 9. april 2021

Intervju med Kjersti Knudssøn 12. april 2021

METODERAPPORT

Kandidatnummer 102

Merk: Denne delen inneholder upublisert materiale

UNIVERSITETET I BERGEN

1. Innledning	37
2. Food inequality - todelt kvalitet på samme matvarer solgt i ulike land	37
2.2 Om prosjektet	38
2.3 Å sette oss inn i temaet	38
2.3.1 Skriftlige kilder, del en: Rapporter, analyser og artikler	38
2.3.2 Research blant levende kilder	39
2.3.3 Observasjon: Forbrukerperspektivet	39
2.3.4 Hvorfor så få varer?	40
2.3.5 Skriftlige kilder, del to: Postlistene	40
2.4 Epler og pærer og mulige feilkilder	42
2.4.1 Fysiske butikker og nettbutikker	43
2.4.2 Pepsi	44
2.4.3 Faktasjekk og nyanser	45
2.4.4 Transnasjonalt samarbeid	45
3. Kommersiell eldreomsorg i Europa: Grått gull	46
3.1 Felles wiki og skandi-wiki	46
3.2 Regnskap og organisasjonsstruktur	47
3.2.1 Brønnøysundregistrene <3	47
3.2.2 Hodebry: organisasjonsstruktur	47
3.2.3 Innviklede regnskap oppover i organisasjonsstrukturen	49
3.2.4 Felles regnskapsmal	50
3.3 Bakgrunnssamtaler, intervjuer, sitater og sitatsjekk	52
3.3.1 Klargjøring av premisser	53
3.3.2 Fra norsk til engelsk til et tredje språk ...	54
3.3.3 Tabben som kunne skremme kilder	55
3.4 Spørreundersøkelse: Å sende e-post til 355 ordførere	56
3.5 Journalistisk samarbeid over landegrensene	58
KILDER	60

1. Innledning

Våren 2021 jobbet jeg med den europeiske reportergruppen Investigate Europe⁸⁹. I prosjektene var vi en kjernegruppe på ti-tolv journalister fra ni europeiske land, inkludert min norske kontaktperson og veileder Ingeborg Eliassen. I løpet av perioden deltok jeg i følgende prosjekter:

- Food inequality, et konkret prosjekt om fenomenet «dual quality» på identiske matvarer fra multinasjonale selskaper.
- Kommersiell eldreomsorg i Europa, en kartlegging av omfang og aktører i sykehjem og hjemmetjenester.

Denne rapporten handler om metodebruken i disse prosjektene. Etter en kort oppsummering av hvordan jeg opplevde arbeidet, gjør jeg rede på noen av metodene i egne kapitler. Det er viktig for meg å understreke at metoderapporten er skrevet med utgangspunkt i min opplevelse av prosjektene. Jeg var en liten del av større samarbeidsprosjekter. Rapporten er derfor ikke beskrivende for verken intensjonene til lederne av prosjektene eller min norske veileder. Den er heller ikke dekkende for hvordan gruppen som helhet, eller noen av de andre medlemmene, jobbet.

Food inequality-prosjektet ble publisert 22. april 2021. Kommersiell eldreomsorg i Europa er et prosjekt som fortsetter ut juni, med tentativ publisering i midten av juli. **MERK: Informasjon om sistnevnte prosjekt regnes som upublisert materiale.**

2. Food inequality - todelt kvalitet på samme matvarer solgt i ulike land

Bakteppet for prosjektet var frustrasjoner i østeuropeiske land. Matvarer som blir solgt under samme navn og i lik innpakning skal være like i EØS-området. Det er de ofte ikke.

⁸⁹ Selve kooperativet består av ti medlemmer fra syv land: Frankrike, Italia, Norge, Polen, Portugal, Tyskland, Storbritannia. En svensk reporter i Brussel er fast tilknyttet, uten å være medlem foreløpig. Det er også journalister i det greske nettverket Reporters United. Våren 2021 rekrutterte gruppen en ny kollega i Ungarn. Han er heller ikke medlem ennå.

Østeuropeiske forbrukerorganisasjoner påviste lavere innhold av fisk i fiskepinner, og at enkelte råvarer var byttet ut med mindre sunne. Ministre i Øst-Europa raste om «mat-apartheid» og var oppgitt over å være «Europas søppelbøtte».⁹⁰ Saken havnet på EU-kommisjonens bord, og ble tatt med i den årlige state of the union-talen i 2017: «In a Union of equals, there can be no second class consumers», sa kommisjonens president, Jean-Claude Juncker,⁹¹ og lovet strengere praksis.

Fire år etter den offisielle lovnaden - var forholdene blitt bedre ute i butikkene?

2.2 Om prosjektet

I dette prosjektet fikk alle en felles handleliste.⁹² Vi skulle ut og finne de samme matvarene i våre butikker, og sammenligne dem på tvers av nasjonene. Ytterligere samarbeid ble inngått med journalister fra Hellas, Estland, Latvia, Litauen, Bulgaria og Ungarn, slik at matvarer fra 15 europeiske land ble undersøkt. Kriteriene for de 24 matvarene vi skulle se etter, var at det skulle være mulig å måle kvaliteten på et vis. Som for eksempel mengden frukt i en yoghurt, kjøtt i en saus eller type olje som ble brukt. Matvarene måtte være tilgjengelige i flere land, og være hverdagslige produkter.

2.3 Å sette oss inn i temaet

Ethvert prosjekt handler først om å orientere seg i temaet. Hva vet vi? Hva er blitt skrevet før, hva er blitt dokumentert, og hva er status i dag?

2.3.1 Skriftlige kilder, del en: Rapporter, analyser og artikler

Vi startet med å lese det samme grunnlagsmaterialet – forskningsrapporter, hva skjer i EU og hva er blitt skrevet før.⁹³ Innspill til ytterligere lesestoff ble samlet inn og foreslått i en egen

⁹⁰ Euractiv 2017, Boffey 2017

⁹¹ Juncker 2017

⁹² Investigate Europe 2021

⁹³ Et par eksempler: Boffey 2017, Joint Research Centre 2020, European Commission 2017

chattekanal for prosjektet på Mattermost, og materiale delt i skyløsningen NextCloud, begge open source-løsninger.⁹⁴ Både saker og rapporter, samt intervjuer, er gode kilder til å finne ytterligere dokumentasjon og andre kilder. Korte oppsummeringer ble forsøksvis samlet i felles dokumenter tilgjengelig for gruppens medlemmer.

2.3.2 Research blant levende kilder

Som journalister er et av våre privilegier at vi kan ringe forskere og ledende personer og stille dem de dummeste spørsmål. De aller fleste er vennlig innstilte på å hjelpe deg, for det ligger en viss transaksjonsverdi i bunn: de får øse av sine kunnskaper om et felt som de enten brenner for, og/eller er betalt for å snakke om. I en tidlig fase i researchen, er det nyttig å benytte seg av slike ekspertkilder for bistand til å orientere seg i et ukjent felt. Hva er viktig for oss å vite, hvem andre kan vi snakke med, og hva bør vi se etter? Jo flere forskjellige kilder som peker på det samme, dess mer interessant kan det være å se nærmere på et felt eller en studie. Det så lenge en har i bakhodet at vedkommende kan ha sin egen agenda, og/eller ikke bare snakker med kilder som tilhører samme «side» eller et lite og tett tilknyttet felt.

Gjennom bakgrunnsamtaler kom vi på sporet av det som skulle vise seg å bli den norske vinklingen: Sukkerinnholdet i brus. I 2016 inngikk helsemyndighetene og matbransjen et samarbeid om å gjøre dagligvarer sunnere. Å redusere sukkerinnhold i matvarer, var en av avtalene som ble signert. Sukkersamarbeidet gikk i stå da sukkeravgiften ble økt i 2018, og ble ikke igangsatt før mot slutten av 2020. Det gjorde oss nysgjerrige, og førte etter hvert til at vi fikk kjennskap til den kommende innføringen av den differensierte sukkeravgiften 1. juli.

2.3.3 Observasjon: Forbrukerperspektivet

Vi gikk til verks på den måten vi som forbrukere kan ettergå produsentene, nemlig ved å lese varedeklarasjonene. EUs lover regulerer hvordan matvarer skal merkes.⁹⁵ Slik settes forbrukere settes i stand til å forstå og være bevisst hva vi får i oss. På emballasjen listes henholdsvis

⁹⁴ Med open source-løsninger menes åpent og allmenn tilgjengelig kildekode. Mattermost kan sammenlignes med for eksempel Slack, og NextCloud med Google Disk.

⁹⁵ Labelling of foodstuffs 2011

ingrediensene og næringsinnhold per 100 gram eller 100 milliliter av varen. Dette gjør at vi kan sammenligne epler med epler og pærer med pærer. Slik er vi trygge på at vi kan sammenligne sukkerinnholdet i en original Fanta, enten det er snakk om en 0,33 l brusboks fra Polen, eller en 1,5 l flaske fra Norge.

Siden vi i Norge var to, delte vi handlelisten oss imellom. Vi regnet ikke med å få tak i samtlige varer på listen, men var likevel optimistiske. Jeg startet handleturen i det jeg anså var den største dagligvarebutikken i nabolaget, en Obs-butikk. Av mine opprinnelige 15 matvarer, fant jeg bare fire: Nutella, Magnum classic is, Doritos nacho cheese flavour og Barilla bolognese. Noen produkter, som Aktiva vaniljeyoghurt, fant jeg i ulike varianter, men ikke i den varianten vi skulle sammenligne. Veien videre gikk til Meny, Kiwi, Rema 1000, Normal og en lokal global mat-sjappe. Jeg fant bare én vare til - Oreo original. Jeg saumfarte produsentnettsidene, og ringte Knorr og Findus for å få bekreftet at verken «Knorr Suprême tomates», eller «Captail Iglo 28 fish sticks» var å finne i Norge.

2.3.4 Hvorfor så få varer?

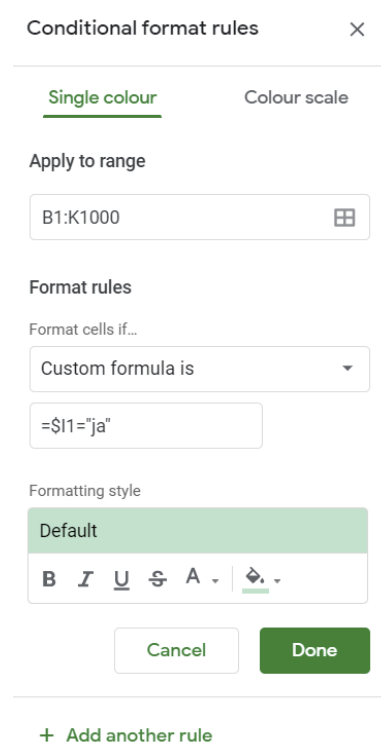
For oss indikerte dette den konsentrerte markedsmakten de store matvare-kjedene har, og hvordan den, og norsk proteksjonisme, slår ut i praksis for oss forbrukere. En annen fascinerende oppdagelse, var de enormt mange frysediskene dedikert til frossenpizza. I min lokale Rema 1000-butikk talte jeg åtte-ni frysedisker fulle av frossenpizza. Resultatet av rundene i Bergen og Stavanger var funn av 9 av de 24 matvarene på handlelisten.

2.3.5 Skriftlige kilder, del to: Postlistene

Som journalist tyr jeg til postjournalene i min arbeidshverdag, noe jeg også gjorde denne gangen. Jeg kastet ut et ganske stort nett. Det fordi jeg snuste på tematikken før gruppen hadde kommet sammen. Av erfaring vet jeg at innsyn tar tid, selv om det så fint heter at vi har rett på svar innen rimelig tid, regnet til en til tre arbeidsdager⁹⁶. Det største problemet er, som alltid: Når jeg først setter i gang søk, blir jeg så nysgjerrig på alt som dukker opp, at jeg blir lett distraheret.

⁹⁶ Rettleiar til offentleglova 2008: 164

Jeg gikk forsøksvis systematisk til verks. Søk på «dual quality» på hele einnsyn.no ga kun ett treff.⁹⁷ Det var hos Helse- og omsorgsdepartementet i forbindelse med EU-kommisjonens orientering om kvalitetsforskjeller i mat. «Dual kvalitet» ga ingen treff. Jeg holdt meg så til Mattilsynet, denne gangen med andre søkeord. Mattilsynet er tross alt de som skal holde tilsyn med matrelaterte tema. Etter et par generelle søk noterte jeg meg et par faste importører og produsenter som dukket opp med jevne mellomrom. Dermed lagret jeg disse navnene som faste søketermer: «riever | toro | orkla foods | nestle | coca cola». Her står | for ELLER⁹⁸. Jeg lagret altså et søk på ordene riever ELLER toro ELLER orkla foods ELLER nestle ELLER coca cola, slik at jeg kunne gå inn på «Mine søk» og trykke på akkurat dette lagrede søket, for å fortelle einnsyn at de skulle gjennomføre dette søket for meg.

Innsynskrav hos einnsyn.no gir mulighet til å laste ned egne krav i en Excel-fil. Det gjør jeg alltid. Kravene lagrer jeg i et Google-regneark der jeg kopierer over data fra Excel-filen som blir lastet ned. Det for at data fra ulike krav skal ligge samlet på ett sted, og være tilgjengelig hvor enn jeg er. I regnearket bruker jeg conditional formatting til å fargekode innsynene - så snart jeg skriver «ja» i mottatt-feltet, endrer hele linjen seg til grønn. Det samme med rødt for avslag. Dette gir meg en enkel oversikt over hvilke krav som forblir ubesvart - de hvite feltene. Da blir det en oppveing av ressursbruk, både min og den aktuelle virksomheten: Hvor interessant er det manglende dokumentet? Hvor sannsynlig, ut fra tittel, kjennskap til andre dokumenter i samme sak og eventuelle skjermingskoder knyttet til dokumentet, er det å få innsyn etter klaging?

⁹⁷ Sjekket 08.05.21

⁹⁸ For mer om søketermer hos einnsyn, se <https://einnsyn.no/informasjon/brukerveiledning#slik-soker-du>

Dato	dokumentetsD	publisertDato	title	virksomhet	saksnr	dokn skjerming	mottatt	kommentarer
10.07.2020	23.12.2020	23.12.2020	Produkter med ulovlige tilsetningsstoffer, importert av Orient	Mattilsynet	2020/129668	1 Offl. § 24 andre ledd	ja	
07.12.2020	16.12.2020	16.12.2020	Godkjenning for omsetning av tilsetningsstoff og premiks	Mattilsynet	2020/200562	6 Ingen	ja	
08.12.2020	16.12.2020	16.12.2020	Mattilsynet avslutter sak om merking av tilsetningsstoffer i kc	Mattilsynet	2019/270005	6 Ingen	ja	
10.09.2020	30.09.2020	30.09.2020	Spørsmål om Monk fruit	Mattilsynet	2020/173532	1 Offl. § 13 første ledd jf fvi. § 13 første ledd nr 2	avslag	
13.07.2020	26.08.2020	26.08.2020	Uttalelse til varsel om vedtak om tilsetningsstoffer	Mattilsynet	2020/116802	3 Offl. § 13 første ledd jf fvi. § 13 første ledd nr 2	ja	diplom-is må merke alle tilsetningsgr
26.05.2020	16.06.2020	16.06.2020	HØRING – FORSLAG TIL ENDRINGER I FORSKRIFT OM TILSETN	Mattilsynet	2019/100301	1 Ingen	ja	
26.03.2020	01.04.2020	01.04.2020	Tilsynsrapport - Mattilsynet fatter vedtak om merking av tilse	Mattilsynet	2019/270005	4 Ingen	ja	
20.03.2018	24.02.2020	24.02.2020	Utenriksdepartementet - Høringsvar - Forslag til endringer i	Mattilsynet	2018/30178	6 Ingen	ja	
12.02.2020	19.02.2020	19.02.2020	Uttalelse til varsel om vedtak	Mattilsynet	2019/270005	3 Ingen	ja	ADVARER OM DUAL QUALITY
17.01.2018	12.02.2020	12.02.2020	Vedr. tilsetningsstoff	Mattilsynet	2017/109044	11 Ingen	ja	delvis - stusser på hvorfor avsender
23.01.2020	04.02.2020	04.02.2020	Mattilsynet fatter vedtak om rutiner og merking av tilsetning	Mattilsynet	2019/274460	2 Ingen	ja	
24.01.2020	05.02.2020	05.02.2020	Tilbakemelding på vedtak og avgjørelse klagesak	Mattilsynet	2019/34021	12 Ingen	ja	
07.01.2020	15.01.2020	15.01.2020	Tilsynsrapport - Mattilsynet forhåndsvarsler vedtak om rutine	Mattilsynet	2019/274460	1 Ingen	ja	
21.11.2019	08.01.2020	08.01.2020	Observasjonsskjema fra inspeksjon	Mattilsynet	2019/270005	1 Ingen	ja	Cheerios havre og fitness
20.12.2019	08.01.2020	08.01.2020	Tilsynsrapport - Mattilsynet forhåndsvarsler vedtak om merki	http://data.ei	2019/270005	2	ja	manglende merking av teknisk hjelp
04.09.2020	16.09.2020	16.09.2020	Berking av energidrikk - *****	Mattilsynet	2020/165027	1 Offl. § 13 første ledd jf fvi. § 13 første ledd nr 2	ja	
12.08.2020	02.09.2020	02.09.2020	Berking av energidrikk - *****	Mattilsynet	2020/149259	1 Offl. § 13 første ledd jf fvi. § 13 første ledd nr 2	ja	ja
17.12.2019	08.01.2020	08.01.2020	Petition for production of *****	Mattilsynet	2019/275884	1 Offl. § 13 første ledd jf fvi. § 13 første ledd nr 2	ja	
20.12.2019	09.01.2020	09.01.2020	vedr. søknad 2019/275884	Mattilsynet	2019/275884	2 Offl. § 13 første ledd jf fvi. § 13 første ledd nr 2	ja	
07.06.2019	19.06.2019	19.06.2019	Vedtatt vedrørende søknad om tilsetning av vitaminer og taur	Mattilsynet	2019/74742	4 Offl. § 13 første ledd jf fvi. § 13 første ledd nr 2	ja	
10.04.2019	06.05.2019	06.05.2019	Orienteringsbrev	Mattilsynet	2019/74742	3 Ingen	ja	
29.03.2019	06.05.2019	06.05.2019	Petition for *****	Mattilsynet	2019/74742	2 Offl. § 13 første ledd jf fvi. § 13 første ledd nr 2	ja	Coca cola introduserer Monster Ultra
27.03.2019	06.05.2019	06.05.2019	Søknad om berking av drikk - FSA - Petition for production of	Mattilsynet	2019/74742	1 Offl. § 13 første ledd jf fvi. § 13 første ledd nr 2	ja	Monster reformulerer vitaminkonsent
15.01.2019	05.05.2019	05.05.2019	Korrigert versjon av vedtak	Mattilsynet	2018/228419	14 Ingen	ja	
KLAGET	22.08.2018	03.05.2019	Bekymringsmelding - Kontaktskjema mattilsynet.no - 220820	Mattilsynet	2018/190360	1 Offl. § 24 andre ledd	avslag	Coca cola zero impor
KLAGET	23.08.2018	03.05.2019	Tilleggsinformasjon	Mattilsynet	2018/190360	2 Offl. § 24 andre ledd	avslag	klaget, fikk delvis ini
	16.05.2018	02.05.2019	Spørsmål ang utkast til endring av regelverket	Mattilsynet	2017/69158	3 Ingen	ja	

Innsynskravene gir mye kuriøst og interessant stoff, men det nærmeste jeg kommer ulik kvalitet på samme matvarer solgt i ulike land, er en forespørsel fra Portugal om hva andre land gjør når de kommer over babytmat som inneholder tilsetningsmidler som ikke er tillatt i EU.

Mangelen på dokumenter knyttet til problemstillingen indikerer at temaet ikke er et problem, og/eller ikke står høyt i bevisstheten hos verken norske myndigheter, eller forbrukere. Det førstnevnte er et inntrykk som ble bekreftet i samtaler med kilder. At forbrukere ikke tenker på todelt kvalitet som problem, er kanskje ikke så rart: De færreste av oss ser på en is og tenker: Oi, kjøper jeg akkurat denne isen i Polen inneholder den palmeolje, mens i Portugal bruker de solsikkeolje, og har i tillegg kremfløte på ingredienslisten, mens den belgiske isen inneholder mer glykosesirup enn sukker⁹⁹.

2.4 Epler og pærer og mulige feilkilder

Data om varene vi handlet, ble lagt inn i regneark etter felles mal, én for hver nasjon. Vi førte opp næringsinnhold per 100 ml/gram, og skrev inn ingrediensene listet fra mest til minst av faktisk innhold. Informasjonen ble så duplisert i en felles oversikt, med en egen fane for hver matvare. Menneskelige feil oppstår. I tillegg til inntastingsfeil, kunne en potensiell feilkilde være at noen produkter ikke bare lister næringsinnhold per 100 ml/gram, men også per porsjon, eller per 250 ml/g. Ved store avvik i sammenligningen, var dette et naturlig punkt å dobbeltsjekke: Er

⁹⁹ Investigate Europe 2021, se Cornetto Classic

dette riktig inntastet tall? Kommer disse tallene fra per 100 ml/g, eller fra en annen enhet? Var dette produktet nøyaktig det vi skulle se etter - Milka whole hazelnuts, eller kunne det tenkes at noen kjøpte det lignende produktet Milka broken hazelnuts? En potensiell feilkilde kunne også komme fra oversettelsen: Vi skrev alle innholdsfortegnelsen både på våre egne språk, og på engelsk. Noen av produktene gjenga innholdslisten på begge språk, men ikke alle, så vi måtte selv oversette noen til engelsk. Det ga utslag i at kakaomasse ble oversatt til både cocoa pulp og cocoa mass. Men fordi informasjonen lå tilgjengelig både på originalspråket, og i den engelske oversettelsen, kunne vi alle dobbeltsjekke hva som lå bak data som skilte seg ut.

2.4.1 Fysiske butikker og nettbutikker

Ideelt skulle samtlige varer blitt funnet i butikkene, og innholdet ført ned av journalistene selv. Sensoriske fakta, det å se noe med egne øyne - er noe de aller fleste journalister holder høyt i hevd. Det var utfordringer med å finne alle varene i de fysiske butikkene, i tillegg til varierende grad av koronarestriksjoner i ulike land under innsamlingsperioden. Det gjorde at nettbutikkene ble tatt i bruk i kombinasjon med fysisk tråling for noen. Noen av dataene kom derfor fra nasjonale nettbutikker og produktnettsider. Her kunne en potensiell feilkilde være at informasjonen på nettsidene kunne være foreldet, og ikke få med seg faktiske endringer i for eksempel pågående avvikling av palmeolje. Varer med «gammel» emballasje i butikkene kunne også være en mulig feilkilde, men det ville i så fall vært varer som var i salg. Gammel nettinformasjon var tilsynelatende tilfelle med Oreo-kjeksene i Ungarn og Estland, og den estiske Doritos-chipsen, som listet palmeolje som ingrediens. Dette ble fanget opp under tilsvarsrunden, der produsentene nektet for at produktene fortsatt inneholdt palmeolje. Dermed ble de aktuelle journalistene sendt ut på nye runder i butikkene for verifikasjon. I Oreo-tilfellet ble fjerningen av palmeolje, ifølge produsentene, ferdigstilt sent i 2020. Selskapet var midt i prosessen med å informere butikkene om endringene. I Doritos-tilfellet ble tre nettbutikker og en fysisk butikk undersøkt. Mens to av nettbutikkene listet palmeolje, listet den tredje nettbutikken og den fysiske pakningen maisolje. Vi valgte å inkludere disse produktene og eksemplene i saken, da det fortalte forbrukerne at dette er endringer som faktisk pågikk.

2.4.2 Pepsi

Handlelisten inneholdt kun matvarer. Bakgrunnsintervju fortalte oss at det lå lavthengende frukter når det gjaldt brus. Vi argumenterte for å inkludere Coca-Cola, Fanta og Sprite i handlingskurven. I etterkant av datainnsamlingen ble vi bevisst på at disse brusene hadde samme produsent. Vi inkluderte derfor Pepsi og 7 Up for å ikke risikerte anklager om å gå spesielt etter Coca-Cola. Innsamlingsperioden var over, og vi valgte derfor å kontakte Pepsico direkte for å få produktinformasjon for europeisk Pepsi og 7 Up. Siden de ba om ekstra dager for å få samlet inn informasjonen fra de ulike landene, tok undertegnede, som holdt i kontakten med Pepsico sentralt, det for gitt at listen vi fikk var korrekt. Etter sammenligning var det fortsatt Coca-Cola sine produkter, og spesielt Fanta, som var mest interessant. På tampen rett før deadline viste det seg at Pepsi sin data var omtrentlig. Sukkerinnholdet i en norsk Pepsi var ifølge listen 10,7 gram per 100 ml. Flasken viste et innhold på 10,9 gram sukker. Produsenten bekreftet at det kunne være lokale variasjoner for hvordan innholdet ble avrundet. De argumenterte med at 0,2 gram utgjorde en minimal forskjell. Eventuelle variasjoner var innenfor EU-lovgivningen, og deres liste var dekkende for sukkerinnholdet i de ulike nasjonene. Det stemmer nok, men dersom vi skriver at en norsk Pepsi inneholder 10,7 gram sukker per 100 ml, og leseren ser på sin egen Pepsi, og tenker: Nei, hallo, den inneholder 10,9 gram - hvordan vil denne leseren oppfatte resten av saken og dens påstander?

Journalister gjør utvalg, og det var på det tidspunktet avgjort at Fanta var det mest interessante eksempelet. Vi skulle ikke gå dypere i, eller spesifisere sukkerinnholdet i de andre brusene i detalj. Dette ble likevel en ubehagelig påminnelse om viktigheten av faktasjekk, og nytten av flere kilder. En kan argumentere for at dette viste at vi burde finne minst to ulike kilder for samtlige av varene vi hadde samlet inn. Det ville i så fall være et spørsmål om tid og ressursbruk. Vår sammenligning av matvarer var gjort ut fra et forbrukerperspektiv, og ikke som en vitenskapelig studie. Sammenligningen var ikke den eneste kilden - studier, rapporter og intervjuer med eksperter utgjorde saken, i tillegg til at produsentene der vi fant store forskjeller fikk mulighet til å forklare hvorfor.

2.4.3 Faktasjekk og nyanser

Hovedfunn ble sydd sammen av prosjektets ledere i et utkast til felles sak. Selv om faktasjekk gjennomgående ble gjort av journalistene som bidro, var det spesielt her viktige nyanser kunne gå tapt, og misforståelser oppstå. Samtlige gikk gjennom saken for faktasjekk, og de av oss som hadde bidratt spesifikt til enkelte tema fikk hovedansvar for disse. I dokumentene kan du legge inn kommentarer - disse ble brukt til å stille spørsmål, og besvart av de ulike forfatterne av opplysningene. Nyanser ble justert. Som for eksempel å bruke *clear* differences i stedet for *significant* differences om våre funn, for å understreke at dette ikke var en vitenskapelig studie. Fakta ble dobbel- og trippelsjekk, og undertegnede, som hadde særlig ansvar for sukkerdelen med Ingeborg, oppdaget de fleste uklare momentene etter vår selvpålagte faktasjekk-deadline, på det som var min tredje og fjerde dobbeltsjekk. I tillegg faktasjekk vi våre egne, nasjonale saker, og disse utkastene ble også oversatt til engelsk, og alle oppfordret til å gå gjennom disse for faktasjekk før de ble sendt til de nasjonale publikasjonene.

2.4.4 Transnasjonalt samarbeid

I det endelige fellesutkastet, som er utgangspunktet for de nasjonalt tilpassede sakene, er seks navngitte kilder fra fire land sitert,¹⁰⁰ i tillegg til ikke-navngitte representanter fra EU-kommisjonen, Mondelez, selskapet bak Oreo, Pepsico i Europa, selskapet bak Dorito's, Pepsico i Estonia, Dr Oetker, Coca-Cola og Lidl. Disse kildene er bare en brøkdel av flere intervjuer og bakgrunnssamtaler som ikke er synlige her. Legg til minst et titalls studier, og ikke minst: Diskusjoner både i plenum, og mellom journalister fra ulike land. Den store spredningen i research- og kildemateriale, på relativt kort tid er, etter mitt syn, et kjennetegn og en av styrkene til et journalistisk samarbeid over landegrensene. I tillegg til kildelisten til fellessaken, kommer kilder vi har snakket med spesifikt for vår nasjonale sak, og som ikke alle er like interessante for det felles prosjektet. Av rundt ti nasjonale kilder, kom fem med i den endelige, norske saken.

[Fellessaken](#): What you see isn't always what you get: Dual food quality in Europe
[Handlekurven](#): Sammenligningen

¹⁰⁰ Cieśła og Melchior 2021.

[Stavanger Aftenblad](#) og [Bergens Tidende](#) : **Drikk denne i Norge og få i deg 26 sukkerbiter.**
[Portugal](#), [Tsjekkia](#), [Estonia](#), [Sverige](#), [Latvia](#), [Polen](#), [Ungarn](#)

3. Kommersiell eldreomsorg i Europa: Grått gull

Europas gamle lever stadig lenger. Eldreomsorg er milliardindustri, og markedet går ikke tom for kunder. Velferdsstater under press har åpnet dørene for multinasjonale konsern som tilbyr privat eldreomsorg i form av sykehjem og hjemmetjenester. De slåss om dette markedet med ansattes lønninger og pensjoner som innsats. I Norge skynder regjeringen seg for å få vedtatt en omstridt lovendring før sommeren og høstens valg. Den skal slå opp dørene for private leverandører av hjemmetjenester. Multinasjonale konsern såvel som mindre selskaper står klar hvis de får grønt lys. Investigate Europe kartlegger omfanget av kommersiell eldreomsorg på tvers av Europa.

3.1 Felles wiki og skandi-wiki

En utfordringene i et større prosjekt der flere er involvert, er å holde oversikt over ikke bare egne funn, men også andres. Et stort kompleks øker også risikoen for å gå seg vill i researchen og miste *målet* av syne. Etter research og knaing utført av en forgruppe, ble det laget et dokument med felles hovedspørsmål og oppgaver samtlige journalister skulle finne ut av. Det var konkrete data som kunne sammenlignes, som omsetning og driftsresultat. Andre faktorer vi skulle se etter, var ansattes lønn og arbeidsvilkår, og ikke minst: Hvem er de største aktørene?

Dokumentet med hovedspørsmål ble kalt for Wiki, og er rett og slett et dokument der alle legger inn svar på spørsmålene som korte oppsummeringer for sine land. Jeg opplevde den som en god rettesnor. Vi hadde to: En felles for alle i gruppen, og en for informasjon relevant til Skandinavia. I tillegg samlet vi særnorsk data og alt annet i den norske fellesmappen. Her skulle alt som legges inn være faktasjekket på forhånd, komplett med kildehenvisning og lenker for enklere faktasjekk i ettertid. Likevel er det et tunga-beint-i-munnen-opplegg: Ta for eksempel da SSB kom med 2020-tallene for sykehjemsplasser i midten av mai. Da hadde vi alt lagt inn 2019-tallene, og måtte huske å oppdatere den samtlige plasser. Vi kunne ventet med å legge inn

denne opplysningen til de ferskeste tallene forelå, men da ville wikien sett slunken ut, og jo lenger du venter med å legge inn, jo mer arbeid hoper seg opp på slutten.

3.2 Regnskap og organisasjonsstruktur

En annen, stor utfordring med prosjektet, var å skulle følge pengesporet. Hvordan gjør vi dette på et så korrekt grunnlag som mulig, samtidig som vi sikrer at alle har samlet inn de samme dataene, fra selskap i ulike land?

3.2.1 Brønnøysundregistrene <3

I starten, før felles-wikien ble satt, ville jeg gjøre meg kjent med regnskapene til Stendi Senior, som tidligere het Aleris omsorg. Jeg ville se om det gikk an å følge pengespor oppover. Hos Brønnøysundregistrene er regnskap helt tilbake til 2007 gratis tilgjengelig. Det går an å bruke proff.no, purehelp.no og bizweb.no, men samtlige fremstillinger oppgir alle Brønnøysundregistrene som kilde - de er altså andrehåndskilder. Personlig pleier jeg å se på Bizweb først. De viser en kronologisk selskapshistorikk som raskt gir en god oversikt over årsverk og endringer i navn og eiere opp gjennom årene, og de detaljerte regnskapene kan lastes ned som regneark. Men når det gjelder å få en ordentlig *følelse* for et selskaps regnskap, er det å gå til kilden i Brønnøysundregistrene utvilsomt best. Her ligger nemlig regnskapsnotene, en slags forklaringe til regnskapet. Graden av åpenhet fra selskapenes side varierer, men ofte kan du finne nyttig og forklarende informasjon, både i notene, og i årsberetningen der det finnes. Transaksjoner med nærtstående - som eiere eller søster/morselskaper - skal spesifiseres i notene. Samtidig er det opp til selskapene hvor utdypende de vil være, eller om de legger seg på minimumskravet.

3.2.2 Hodebry: organisasjonsstruktur

Et kjennetegn ved de kommersielle velferdsselskapene, er at de skifter navn og omorganiserer selskapsstrukturen hyppig. Før svenske Ambea kjøpte den norske sykehjemsdriften til Aleris i årsskiftet 2018/2019, het selskapet som sto nærmest sykehjem og hjemmepleie Aleris Omsorg.

I listen under har jeg forsøkt å vise de ulike strukturene opp gjennom årene gjennom fargekoding. Dette på bakgrunn av aksjonærinformasjon i notene til regnskapene til henholdsvis Stendi Senior AS (tidligere Aleris Omsorg), Amb AS (tidligere Aleris AS), Stendi AS for årene 2018 og 2019 (tidligere Aleris Ungplan & BOI før 2018, altså et søsterselskap til Aleris Omsorg) og Amb Norway AS (tidligere Sirela Norway AS):

2007-2009: Aleris Omsorg AS - Aleris AS - Aleris Holding AB -

2010: Aleris Omsorg AS - Aleris AS - Sirela Norway AS - Sirela Sweden AB -

2011: Aleris Omsorg AS - Aleris AS - Aleris Holding AB -

2012-2017: Aleris Omsorg AS - Aleris AS - Sirela Norway AS - Sirela Sweden AB -

2018: Stendi Senior AS - Stendi AS - AMB AS - AMB Norway AS - Sirela Sweden AB -

2019: Stendi Senior AS - Stendi AS - AMB AS - AMB Norway AS - Vardaga Nytida Care AB -

Her har jeg ikke forfulgt den svenske selskapsstrukturen oppover inngående, men om de ulike, svenske selskapsnavnene er en indikasjon, aner det meg at strukturen i Sverige kan være like forvirrende. De svenske toppeierne skal være henholdsvis Aleris før 2018/2019, og Ambea etter.

Disse konstante endringene i organisasjonsstruktur og navn vanskeliggjør en detaljert kartlegging, og ikke minst mulighetene for å følge de konkrete pengestrømmene oppover. Stendi/Aleris er ikke enestående i så måte. Attendo, som sommeren 2020 solgte sine gjenværende norske sykehjem til det privat-ideelle Stiftelsen Diakonissehuset Lovisenberg, var satt opp slik: Attendo-selskapet som lå nærmest sykehjemstjenestene, het i årene før 2011 Attendo Care, med først Attendo HG AS, så Attendo Care AB som eier. I 2012-13 endret de navn til Attendo Norge, med Attendo Sverige AB som eiere. I 2012 ble Attendo Omsorg opprettet. Året etter fikk Attendo Omsorg et par nye kontrakter på sykehjemsdrift, og fra og med 2014 tok over de gamle sykehjemskontraktene til Attendo Norge. I dag heter Attendo Omsorg Lovisenberg Sykehjemsdrift AS. Samtidig hadde Attendo to andre selskap som også drev med sykehjemsdrift: Attendo Velferd, og Attendo Maribu, sistnevnte et datterselskap til Attendo Omsorg. Selskapene heter nå Lovisenberg Velferd AS og Lovisenberg Maribu AS.

3.2.3 Innviklede regnskap oppover i organisasjonsstrukturen

Hva så med pengesporet? Hos Aleris Omsorg, altså dagens Stendi Senior, registrerte jeg blant annet konsernbidrag, kortsiktig og langsiktig konserngjeld, og konsernfordringer i et eget regneark. Jeg registrerte utbetalinger av konsernbidrag i kontanstrømoppstillingen som ikke samsvarte med regnskapsposten konsernbidrag. Så tok jeg for meg tidligere Aleris AS, nå Amb AS. Frem til 2018 var det dette selskapet som lå rett over Aleris Omsorg i selskapsstruktur. For 2018 og utover, er det dagens Stendi AS som er den rette å se på, så lenge du er oppmerksom på at før 2018 gjaldt dette regnskapet kun barnevernsselskapet Aleris Ungplan & BOI. Uansett. Mitt inntrykk var at det virket noe tilfeldig om minustegn ble brukt eller ikke, og at tall for ett år litt ofte var blitt endret det neste. Altså: I årsregnskapene fra Brønnøysundregistrene får du

Note 13 Transaksjoner og mellomværende med nærstående parter

Resultatmessige transaksjoner med nærstående parter:

Motpart	Forhold til motparten	Tilhører regnskapslinje	2014	2013
Aleris Helse AS	Datter	Inntekter	-2 372 000	-1 344 004
Aleris Ungplan & BOI AS	Datter	Inntekter	-2 236 141	-1 428 044
Aleris Omsorg AS	Datter	Inntekter	-1 168 000	-1 105 950
Sirela Sweden AB	Mor	Inntekter	-561 106	-298 641
Aleris AS (DK)	Søster	Inntekter	-240 000	-50 000
Sum konserninterne inntekter			-6 577 247	-4 228 639
Aleris Helse AS	Datter	Kostnader	1 024 665	1 265 548
Aleris Ungplan & BOI AS	Datter	Kostnader	684 000	684 000
Sirela Norway AS	Mor	Kostnader	-	-600 000
Sirela Sweden AB	Mor	Kostnader	-	2 050 533
Sum konserninterne kostnader			1 708 665	3 400 081

Ytterligere forklaring på transaksjoner med nærstående parter:

Selskapet fakturerer de øvrige selskapene i konsernet for utleie av personell. Alle transaksjoner med nærstående parter baseres på priser og betingelser etter armlengdes priser.

Note 13 Transaksjoner og mellomværende med nærstående parter

Resultatmessige transaksjoner med nærstående parter:

Transaksjon/transaksjonsgruppe	Forhold til motparten	2013	2012
Aleris Helse	Datterselskap	2 609 552	354 929
Aleris Ungplan	Datterselskap	2 112 044	738 000
Aleris Omsorg	Datterselskap	1 105 950	813 500
Sirela Norge	Mørselskap	600 000	-
Sirela Sweden	Mørselskap	2 349 194	-
Aleris AS (Danmark)	Søsterselskap	50 000	-
Sum		8 826 740	1 906 529

Ytterligere forklaring på transaksjoner med nærstående parter:

Selskapet fakturerer de øvrige selskapene i konsernet for utleie av personell. Alle transaksjoner med nærstående baseres på priser og betingelser etter armlengdes prinsipper.

regnskapet oppgitt for to år: Det året regnskapet er for, og året før. Tallene for regnskap for året før pleier jeg å bruke som kontrollpost når jeg taster inn data manuelt i eget regneark, for å se at jeg faktisk skrev inn korrekt tall. Dette er min kontrollmekanisme for menneskelig feil. Fra et år til det neste kan det hende at det er gjort noen korrigeringer som kanskje ikke ble bokført innen regnskapsfristen. Etter mitt syn dukket slike endringer opp for ofte i gamle Aleris AS sitt regnskap. Poster kunne skifte navn fra et år til et annet, og ble nok en faktor som gjorde meg usikker og utrygg på hele regnskapet. Det som ble oppgitt som konsernbidrag fra Aleris Omsorg, som jeg antok skulle gjenspeiles i

notene til Aleris AS, samsvarte ikke med beløpene spesifisert fra Aleris Omsorg i notene. Et eksempel: I 2007 er det ført opp 3,2 millioner kroner i konsernbidrag fra Aleris Omsorg under overføringer og disponeringer i resultatregnskapet. Hos Aleris AS det samme året, er 4,4 millioner kroner ført opp som konsernbidrag fra Aleris Omsorg i notene. I ettertid har jeg forstått

at konsernbidrag kan ta veien om et søsterselskap, eller hoppe over et morselskap. På det tidspunktet, med min naive tro på at bidrag går rett oppover, var dette frustrerende. Hos Aleris AS kunne også postene investering i datterselskap, fordring konsern, kortiktig konserngjeld stige eller synke kraftig fra et år til et annet, volatile svingninger som trolig hadde sammenheng med kjøp og salg av underselskaper.

Jeg fikk ikke nærmere svar på hvorfor ting var slik¹⁰¹, og la dette til side. Jeg måtte hatt en revisor til å gå detaljert gjennom regnskapene med meg, og dette var på et tidspunkt i researchen der veien videre i regnskapene ikke var avgjort. Da felles-wikien kom, fant vi ut at vi skulle samle data for: *Annual turnover/gross sales* og EBITDA, i tillegg til *dividend payments* og *profit shifting til mother or vehicle companies*. Innsamlingen gjaldt selskapene nærmest tjenestene, samt hele konsernet. Selv om konsernet ofte også fikk inntekter fra selskap i andre marked utover eldreomsorgen, som brukerstyrt personlig assistent (BPA), rus og psykiatri og omsorgsboliger, var det her utbyttet til eierne på toppen ble endelig utbetalt.

THE BOARD	2020	2019	2018	2017	2016	SUM
Lena Hofsbjerg, chairperson	880,000	919,247	905,667	898,125	663,607	4,266,646
Liselott Killaas (elected on May 2019)	410,001	208,925				618,926
Gunilla Rudebjør (appointed aug 2016)	431,922	406,237	400,000	387,166	121,351	1,746,676
Daniel Björklund (elected on May 2019)	405,000	252,581	133,205	340,313	165,902	1,297,001
Lars Gatenbeck (Elected May 2018)	300,000	296,237	175,523			771,760
Mikael Stöhr (elected May 2018)	300,000	296,237	175,523			771,760
Anders Borg (board member until june 2020)	138,333	389,947	365,000	377,813	169,186	1,440,279
Thomas Hofvenstram (member until May 2019)		127,957	340,000	340,313	165,902	974,172
Ingrid Jonasson Blank (member until May 2019)		150,538	400,000	385,310	330,750	1,266,598
Hans Fredrik Årstad (member until May 2018)				302,813	117,660	420,473
Dominic Murphy (stepped down april 2016)					49,227	49,227
						-
						-
TOTAL BOARD FEE	2,865,256	3,047,906	2,894,918	3,031,853	1,783,585	13,623,518

	2020	2019	2018	2017	2016	TOTAL
Fredrik Gren, chief executive officer						
Basic salary	7,156,863	6,221,354	4,280,461	4,227,614	4,192,308	26,078,600
Variable remuneration		2,000,000	3,500,000		1,750,000	7,250,000
Other remuneration	89,364	91,304	79,064	61,537	91,988	413,257
Pension cost	1,915,056	1,872,000	1,281,732	1,145,832	1,321,665	7,536,285
Total	9,161,283	10,184,658	9,141,257	5,434,983	7,355,961	41,278,142
						-
Daniel Warmholtz, deputy Executive officer						
Basic salary	1,002,141	2,862,791				3,864,932
Variable remuneration		1,500,000				1,500,000
Other remuneration	41,579	146,261				187,840
Pension cost	250,000	750,000				1,000,000
Total	1,293,720	5,259,052				6,552,772
						-
Other senior executives						
Number in total	11	13	15	14	10	63
Basic salary	19,621,570	17,231,177	19,104,104	20,809,120	13,069,179	89,835,150
Variable remuneration		5,075,351	5,668,180		1,900,000	12,643,531
Other remuneration	795,458	1,075,365	2,196,651	362,755	240,577	4,670,806
Pension cost	4,160,850	3,613,030	4,692,566	5,164,815	4,187,805	21,819,066
Severance pay	688,680	5,549,935				6,238,615
Total	25,266,558	32,544,908	31,661,501	26,336,690	19,397,561	135,207,218

3.2.4 Felles regnskapsmal

Jeg satte på vegne av skandi-hjørnet opp en mal vi skulle samle data i. Skandi-hjørnet var det vi - undertegnede, Ingeborg Eliassen og Sigrid Melchior - kalte oss, siden Skandinavia og Finland så ut til å være et felles marked for de skandinaviske velferdskonsernene. Vi skulle samle inn data, men hvilke norske/svenske regnskapsposter er riktig å oversette de engelske med? For annual turnover -

¹⁰¹ Det er mangt som kan fungere som røde flagg i et regnskap, se for eksempel Deloitte (u.å.). Jeg har på ingen måte belegg for hvorvidt regnskapene til Aleris innehar slike. Dette er et uttrykk for frustrasjon når jeg ønsker å forstå hva som ligger i regnskapene. Dette er, etter samtaler med flere kilder som kan regnskap, visstnok fullstendig forståelig.

omsetning - landet vi på å ta utgangspunkt i sum inntekter/totala intäkter i regnskapspostene.

Alternativet var å kun se på salgsinntekter, som sammen med annen inntekt utgjør sum inntekter i resultatregnskapet. Så å si samtlige inntekter innen sykehjems- og hjemmehjelpsdrift kommer fra det offentlige, og vi landet på at det var enklest å se på hele driftsinntektene, som stort sett var det offentlige som betalte for. Det var også små marginer som skilte salgsinntekter fra sum inntekter hos de aller fleste. For EBITDA, som står for inntjening før renter, skatt, avskrivninger og nedskrivninger, hentet vi data fra driftsresultatet - rörelsesresultat på svensk. Vår oversikt skilte mellom utbytte og konsernbidrag.

Vi ble enige om å gå ti år tilbake i tid der det var mulig. For oversikt over lederlønn og eiere, ble oppsettet for dette justert ved behov, som for eksempel styre- og lederlønningene i Ambea (se illustrasjon).

Konsernene legger stort sett den finansielle oversikten ved årsrapportene. Om ikke, finner vi kvartalsinformasjon på børsen, ofte lenket via pressesidene eller finanssidene. Her uttaler velferdskonsern som Ambea og Attendo at deres mål er å gi

sine eiere 30 prosent avkastning på aksjene. Ser vi på for eksempel indeksfond, som sprer risikoen på flere ulike selskaper, ser vi at de ti beste indeksfondene de siste tre årene ga en årlig avkastning på mellom 15 og 20 prosent, ifølge Finansportalen¹⁰². Å love en såpass høy avkastning som 30 prosent kan indikere en risikofylt bransje. Likevel: Flere av selskapene trekker i årsrapportene at den finansielle risikoen er lav, da vi stadig blir flere eldre, og inntektene er garantert av kunden - som er det offentlige. Det er det politiske klimaet, hvilken

¹⁰² Finansportalen (u.å.) En tjeneste fra Forbrukerrådet, med fondsdata fra Oslo Børs og Morningstar

innstilling lokalpolitikerne har til konkurranseutsetting av sykehjem og hjemmehjelpstjenester, som utgjør den største risikoen for investorene.

Noenlunde klare retningslinjer til tross, det er ikke til å underslå at det å samle inn regnskapstall fra ulike selskaper fortsatt kjennes frustrerende og forvirrende. Jeg er glad vi har hyret en pensjonert skattejurist til å kvalitetssikre tallene vi trekker ut av regnskapene.

3.3 Bakgrunnssamtaler, intervjuer, sitater og sitatsjekk

Når premisser i kontakt med kilder og intervjuobjekt, og sitatpraksis og sitatregler ikke deles av norske journalister, hva når en skal håndtere internasjonale kilder? Eller det faktum at kildene kan bli gjengitt i oversatt form i andre, europeiske medier, gjennom kooperativet i Investigate Europe?

Kildeutvalget konkluderer i rapporten «Sa hun virkelig det?», om mediernes forhold til kildene, at til tross for at Vær Varsom-plakatens punkt 3.3 sier at premissene for et intervju skal gjøres klare, synes praksis å variere sterkt, ikke bare fra redaksjon til redaksjon, men også fra journalist til journalist¹⁰³. Og mens etikkregler i europeiske mediehus stort sett holder seg til strenge og så korrekte gjengivelser av sitater som mulig, varierer praksis for både sitering og sitatsjekk hos europeiske journalister.

Desember 2020 ble fem punkter i Vær Varsom-plakaten¹⁰⁴ endret, blant annet på bakgrunn av anbefalinger fra Kildeutvalget. Om kilder, premisser og sitater heter det nå:

- *Punkt 3.3: Det er god presseskikk å klargjøre premissene i kontakten med kilder. Hvis det inngås avtale om sitatsjekk, bør det gjøres klart hva avtalen omfatter og hvilke frister som gjelder. Redaksjonen selv avgjør hva som endelig publiseres.*

¹⁰³ Kildeutvalget 2019: 30

¹⁰⁴ Vær Varsom-plakaten er en samling etiske normer norsk presse tilkjenner at de følger og legger til grunn for eget arbeid. Presseetikken gjelder hele den journalistiske prosessen, fra innsamling til presentasjon av det journalistiske materialet. Se Vær Varsom-plakaten (u.å.)

- *Punkt 3.7: Kilder skal gjengis korrekt. Pressen har plikt til å gjengi meningsinnholdet i det som brukes av intervjuobjektets uttalelser. Ingen kilder har krav på å bli gjengitt i sin helhet.*
- *Punkt 3.8: Hvis det er avtalt sitatsjekk, skal denne primært bidra til å sikre at kilden er gjengitt korrekt og til korrigering av faktiske feil. Ingen uten redaksjonell myndighet kan gripe inn i redigering og presentasjon av redaksjonelt materiale.*

3.3.1 Klargjøring av premisser

I ethvert journalistisk samarbeid over landegrensene er deling av research grunnleggende. Foran hver kontakt var det spesielt viktig å presentere meg korrekt. Det ble varianter av: «Hei, jeg ringer som journalist i Investigate Europe, et Fritt Ord-støttet europeisk journalistgruppe. Jeg skulle gjerne gjort et intervju/bakgrunnssamtale med deg angående ...» - og så - på et tidlig tidspunkt balansere, og huske å flette inn varianter av følgende punkter - uten å overvelde eller skremme kildene:

- Du får selvsagt sitatsjekk dersom vi skulle sitere deg
- I Investigate Europe deler vi research med hverandre. Sitater fra dette intervjuet kan derfor dukke opp i saker i andre land, gjort av våre kollegaer.
- Jeg kan dessverre ikke på nåværende tidspunkt si noe om hvor dette intervjuet eventuelt publiseres, da Investigate Europe samarbeider med ulike mediepartnere fra gang til gang.

Jeg tilbød alltid sitatsjekk. Det beroliger som regel kilder å vite at de får se sine egne sitater før de eventuelt blir brukt. Det kjentes ekstra viktig, når jeg skulle informere om den aldri så lille muligheten for at det de sa, kunne dukke opp i andre publikasjoner i Europa. I tillegg er det å tilby sitatsjekk en ekstra forsikring for min egen del, at jeg faktisk har forstått kilden korrekt. Å be om bakgrunnssamtale, og samtidig spørre om vi kunne sende sitatsjekk i ettertid om nødvendig, opplevde jeg også som nyttig. Kilder snakker gjerne friere i bakgrunnssamtaler, samtidig som vi åpner for - og er åpne om - at vi kommer tilbake til kilden med konkrete sitater når vi visste om dette ville bli brukt. Dette ble spesielt brukt når vi bare snuste på et felt, og ønsket hjelp til å orientere oss i dette feltet.

Jeg fikk en påminnelse om at vi legger ulik betydning i begrepene da kommunikasjonsrådgiveren i Pepsico sendte e-post sent på kvelden. Hun spurte om hun kunne ringe neste morgen, forutsatt at vi tok det *off the record*. Jeg grublet fælt på hva hun mente med det, og hvordan jeg skulle håndtere samtalen. Å snakke mot lovnad om ikke å sitere kan være nyttig, men jeg må kunne bruke informasjonen i en eller annen form. Det viste seg at det var snakk om avklaringer av mine spørsmål, som jeg så på som selvsagt ikke var noe å sitere. Samtidig gjorde dette meg bevisst på det å legge premissene klare i forkant - noe denne kommunikasjonsrådgiveren gjorde med meg, journalisten.

3.3.2 Fra norsk til engelsk til et tredje språk ...

I det konkrete arbeidet har jeg stort sett håndtert intervjuer på norsk, et par intervjuer med svenske kilder (der jeg snakker norsk, og kilden snakker svensk), og et par på engelsk, sistnevnte over e-post. Ved et tilfelle var det en kilde som, etter sitatsjekk, ønsket en ny sitatsjekk dersom hennes sitater skulle oversettes til engelsk. Det er forståelig, og hun vil få den ekstra sitatsjekken dersom det blir nødvendig.

Å oversette intervjuer er tidkrevende, og fordrer et godt språk og forståelse for nyanser, begreper og ikke minst kjennskap til institusjoner og systemer. Det er her det er fare for at misforståelser og feiltolkninger kan oppstå for hver gang et sitat blir oversatt. Intervjuer blir først og fremst skrevet på det språket intervjuet er gjort på. Intervjuer som en vet blir viktige for hele gruppen, blir oversatt til engelsk, enten helt eller delvis - altså at sitater blir oversatt. Dette er det den enkelte journalist som selv står for. Tillit og selvstendig faktasjekk er stadig blitt trukket frem som viktige nøkkelord for journalistisk samarbeid over landegrensene. Mitt inntrykk er at journalistene i Investigate Europe er bevisst på utfordringene gjennom at de, så langt det lar seg gjøre, dobbeltsjekker direkte med personen som gjennomførte intervjuet eller observasjonene: Stemmer min oversettelse/forståelse av situasjonen? Dette medfører ekstraarbeid for de av journalistene som har gjort store deler av observasjonene og intervjuene i fellesmaterialet. Samtidig er medlemmene inneforstått med at denne delen av faktasjekkingen er viktig, både for den som har stått for grunnlaget, og de som skal presentere andre sine deler i sin egen, nasjonale sak. Gruppen jobber med å gjøre denne prosessen mindre smertefritt for samtlige.

Personlig må jeg medgi at det å intervju folk på et fremmedspråk er utfordrende. Ikke nødvendigvis for kommunikasjonens del, men for notatene sin del. Jeg noterer fortløpende, og skriver der og da gjerne en blanding av norsk og det språket den andre snakker. De svenske intervjuene ble gjennomført som fellesintervju, der undertegnede, Ingeborg og Sigrid var tilstede. Terskelen for å avbryte intervjuobjektets flyt er høy når vi er tre. Det tror jeg imidlertid er en utfordring som oppstod fordi vi var flere. Hadde jeg vært alene, ville det vært lettere for meg å styre intervjuene, og komme tilbake til avklaringer. Intervjuene jeg her snakker om, ble tatt opp, og alle noterte, så de aktuelle intervjuene henger heldigvis ikke kun på meg.

3.3.3 Tabben som kunne skremme kilder

I begynnelsen av mai ble det bestemt at prosjektet om eldreomsorg skulle fortsette i halvannen måned til. Dette gjorde meg nervøs, samtidig som jeg tenkte jeg skulle være i forkant, ved å sørge for å ha orden i mine intervjuer, og få dem sitatsjekk. Det fordi jeg returnerer til min fulltidsjobb 1. juni. Jeg hadde ikke gjort utvelgelser fra intervjuene mine, og ble redd for å glemme sitatsjekk det når den tid kom. Dessuten - å jobbe med en undersøkende sak er en prosessuell tilnærming i den forstand at vår forståelse av problemstillingen, og hva som er relevant for å belyse og analysere den, ofte er i endring.¹⁰⁵ I en tidlig fase er det derfor typisk at et utsagn som virker uinteressant i dag, kan vise seg å være supernyttig i innspurten. Jeg sendte derfor fra meg et par fulle intervjuer til sitatsjekk. Jeg må understreke at dette *ikke* er min vanlige fremgangsmåte, og jeg skjønner at den såkalte effektiviteten ikke var så lur likevel. Å få tilsendt et helt intervju kan virke overveldende, og kan skremme, særlig utrente kilder, til å tro at jeg faktisk mener å bruke alt, når jeg normalt bruker kanskje tre-fire sitater eller omskrevne fraser i en endelig sak. Store deler av det kildene forteller, havner i den veldig nyttige sekken «bakgrunnsinformasjon». Denne informasjonen hjelper oss journalister til å forstå sakskomplekset bedre, og til å se sammenhenger - uten at selve intervjuet faktisk kommer til uttrykk i en endelig sak.

¹⁰⁵ Østbye et al. 1997: 104

Gjennom arbeidet med teorien blir det stadig gjentatt hvor viktig tillit er. Jeg er fullstendig klar over at jeg må stole på at eventuelle sitatsjekk som gjenstår blir ivaretatt, og for å presisere: jeg har ingen grunn til å tro annet. Nå står det tydelig på toppen av intervjuene i caps og bold: **IKKE SITATSJEKKET**, evt. **SITATSJEKK OK**.

3.4 Spørreundersøkelse: Å sende e-post til 355 ordførere¹⁰⁶

Et av sporene vi følger i Norge, er den pågående lovendringen om innføring av godkjenningmodell for fritt brukervalg.¹⁰⁷ Den skal gjøre det enklere for kommuner å innføre fritt brukervalg for hjemmetjenestene. Forslaget skal til førstegangsbehandling i Stortinget i begynnelsen av juni, og med støtte fra Frp ligger det an til at lovendringen går gjennom. Hvor mange av Norges 356 kommuner vil ivre etter å innføre fritt brukervalg, lurte Ingeborg. Å kartlegge holdningene til de som styrer dagens kommuner, gir merverdi til vår sak. Det er også en gylden anledning for meg til å teste masseutsending og leke mer med regneark.

Først trengte vi en e-postliste. Vi ville kontakte ordførerne, som tross alt er kommunenes øverste, politiske leder. Vi kom over en liste med kommunenavn, ordførere og mobilnumre, men ingen liste over e-postadresser. Å bygge en komplett e-postliste tok meg tre kvelder: Google kommunenavn, klikke meg inn på kommunenettsiden og - fortrinnsvis på færrest mulig klikk, finne frem til politikersiden og politisk ledelse eller ordførersiden der det var tilgjengelig. Mens jeg likevel var inne på nettsiden, samlet jeg inn adressen til postmottaket, og la inn selve nettstedsadressen i vår egen oversikt.

På forhånd innbilte jeg meg at oppgaven måtte være noenlunde grei nok:

postmottak@KOMMUNENAVN.kommune.no for postmottak, og

ordforer@KOMMUNENAVN.kommune.no, alternativt

fornavn.etternavn@KOMMUNENAVN.kommune.no for ordfører. Nope. Her er mine erfaringer oppsummert i fem høyst subjektive punkter:

1. JA TIL TVANGSSAMMENSLÅING AV NORSKE KOMMUNER!

¹⁰⁶ Listen mangler én kommune.

¹⁰⁷ Prop. 116 L (2020–2021)

2. Elsker kommuner som skriver e-postadressene fullt ut, og IKKE skjuler selve adressen bak for eksempel «send e-post»-blålenke.
3. Misliker kommuner som legger inn et ekstra mellomrom i adressen, trolig for å hindre automagisk skraping (innsamling) av adresser.
4. Hvorfor i alle dager skjuler litt for mange (etter mitt syn, var sikkert bare et 30-talls som var vanskelige) kommuner ordførerens e-postadresse?!?? Noen steder måtte jeg inn i det politiske møtesystemet for å finne e-postadressen i oversikten over utvalgsmedlemmer. Heller ikke der var de alltid lista. Andre ganger måtte jeg til partinettssidene for å finne adressene. To ganger forsøkte jeg å google fornavn*@kommunenavn.kommune.no eller navnet i pdf-filer for å se om jeg fikk noen treff.
5. Jo mindre kommune, jo vanskeligere ble det å finne adressen til ordføreren. I en kommune skrev ordføreren hilsener fra ordførerens hjørne uten å tilkjenne noen sted på nettsiden hvem hun var. Da forstår du at alle kjenner alle i akkurat den kommunen.

Neste steg var å sende 355 e-poster. Spørsmålet måtte være kort og konsist. Vi trengte et ja/nei-svar, for å kunne si noe sånn som at «to av tre ordførere sier ja/nei». Eventuelle begrunnelser var en bonus. Vi tenkte at det å trykke «svar» på en e-post måtte være minste motstands vei, i motsetning til for eksempel å legge inn lenke eller embedde til et spørreskjema, og dermed legge inn flere trinn mellom respondenten og oss.

Til utsendelsen brukte jeg integrasjonen Mail Merger for e-postprogrammet Thunderbird. Jeg turte først ikke å kjøre utsendelsen full-automatisk, men valgte å la programmet lage 355 kladder med utgangspunkt i en csv-versjon av e-postlisten, og så sende disse 355 e-postene manuelt ved å trykke ctrl+enter 710 ganger. Ved andregangspåminnelse testet jeg «send senere»-funksjonen. Den fungerer enda bedre: Lager kladder av e-postene slik at jeg kan se hvordan de ser ut, samtidig som jeg kan sende samtlige e-poster med funksjonen «Send unsent messages».

A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L
Kommune	Fremtidig fritt brukerv.	Har fritt br	Begrunnelse	Svar	Posisj	Ordfø	Innby	Fylke	Komm	Ordfører	Ordfører email
Ås					Ap, SV, Sp Ap		20439 Viken		3021	Ola Nordal	ola.nordal@as.i
Åseral					Ap, H Ap		932 Agder		4222	Inger Lise Lund Stulien	inger.lise.lund.s
Åsker	Ja	Ja	ordfører: Åsker kommune støtter å løfte fritt brukervalg. Åsker kommune er enig i departementets v	2021-05-26	Ny k, H, K, H		94441 Viken		3023	Lenne Gossadi	lenne.gossadi@
Askøy	Ja	Nei	Ordfører er i utgangspunktet veldig for fritt brukervalg, men ser det ikke er mulig å innføre akkurat nå fordi det kolliderer med	2021-05-31	Ap, H, V, F, H		29553 Vestland		4627	Siv Hagtun	ordforer@askoy
Askvoll					H, H, V H		3011 Vestland		4645	Ole André Klausen	ole.andre.klaus
Åsnes					Sp, H, V, F, Sp		7203 Innlandet		3418	Kari Heggelund	kari.heggelund@
Aukra					Ap, H H		3509 Møre og Romsd		1547	Odd Jørgen Nilssen	odd.nilssen@as
Aure					Ap, Sp Ap		3507 Møre og Romsd		1576	Hanne Berit Brekken	hanne.berit.bre
Aurland					H Sp, MD Sp		1781 Vestland		4641	Trage Sjøstad	trage.sjoestad@
Aurskog-Høland	Nei	Nei	Deres spørsmål har det foreløpig ikke vært aktuelt å behandle i våre politiske organer. Svarene på deres spørsmål representerer	2021-05-26	Ny k, Sp, I Sp		17390 Viken		3026	Gulstrand Kvaal	gulstrand.kvaal
Austevoll	Ja	Nei	Høres fornuftig ut, vi er ikke redd for flere som leverer tjenester av denne typen.	2021-05-28	H, Ap, Kf H		5236 Vestland		4625	Morten Storebø	morten.storebo
Austrheim	Nei	Nei	Dette har ikke vore drøfta i kommunestyret, så du må naya deg med mitt personlege svar. Vår politikk har vore at omsorgsten	2021-05-26	Ap, H Ap		2870 Vestland		4632	Per Lerøy	per.leroy@austr
Averøy					Ap Ap		5788 Møre og Romsd		1554	Ingrid Ovidie Rangnes	ingrid.rangnes
Bærum	Ja	Ja	Dette var saken og temaet jeg snakket om på Høyres landsmøte forrige helg - moro. Valgfrihet for den enkelte innbygger er et	2021-05-20	Kf, Frp, V, H		127731 Viken		3024	Liabeth Hammer Kroeg	liabeth.kroeg@
Bætsfjord					Ap, H, Frp Ap		5559 Troms og Finn		5427	Gunda Johansen	gunda.johansen
Bamble	Nei	Nei	Dette kan ikke jeg på vegne av kommunen svare ja/nei på. Bamble kommune en valgfrihet for personer som har krav i tråd me	2021-05-25	Ap, Sp, SV Ap		14061 Vestfold og Tele		4813	Hallgeir Kjøldal	hallgeir.kjoldal@
Bardu					Sp Sp		4005 Troms og Finn		5416	Toralf Heimdal	toralf.heimdal@
Båtsfjord	Ikke diskutert/vet ikke	Nei	Vi vurderer innføringen av denne modellen fortløpende, men har ikke konkludert, og har per i dag ikke fritt brukervalg. For det	2021-05-25	Sp, H Sp		2221 Troms og Finn		5443	Ronald Wærnes	ronald.waernes
Beian					Sp Sp		1017 Nordland		1839	Monika Sande	monika.sande@
Bergen	Nei	Ja	Forslaget til lovfesting vil gjør det enklere å innføre brukervalg dersom kommunen ønsker dette. I Bergen er det et politisk ønske om å rekomi	2021-05-25	Ap, MDG, Ap		283929 Vestland		4601	Marte Mjøs Persen	martemjospersen@
Berlevåg					Ap, H Ap		957 Troms og Finn		5440	Roalf Laupstad	roalf.laupstad@
Birdal					Ap Ap		1426 Nordland		1811	Britt Helstad	britt.helstad@b
Birkenes					Sp, Ap, M Sp		5226 Agder		4216	Gyro Heia	gyro.heia@bir
Bjerkreim					Sp, Ap, Kr Sp		2787 Rogaland		1114	Kjetil Slettebo	kjetil.slettebo@
Bjørnafjorden					Ny k, Ap, Ap		24908 Vestland		4624	Trine Lindborg	trilin@bjornafj
Bå					H H		2569 Nordland		1867	Sture Pedersen	sture.pedersen@
Bodo					Ap, SV, Sp Ap		52357 Nordland		1804	Ida Maria Pinnerød	ordforer@bodo
Bokan	Nei	Nei	Vi er en liten kommune med 850 innbyggere, så vi kommer nok ikke til å ta i bruk dette enda. Sannsynligvis nye byråkrati i for	2021-05-19	Sp, H Sp		852 Rogaland		1145	Osmund Våge	osmund.vage@
Bømlo					H, Frp, V, Sp		11957 Vestland		4613	Sammy Olsen	sammy.olsen@b
Bremanger					H Ap, Sp Ap		3629 Vestland		4648	Anne Kristin Færde	anne.kristin.far
Brønnøy					Ap, Sp, H Sp		7917 Nordland		1813	Elli Trælnes	elli.traelnes@b
Bygland					Ap, H Ap		1162 Agder		4220	Sigbjørn Åge Fossdal	sigbjorn.fossdal
Bykle	Nei	Nei	Vi har ikke dette i dag. Vi er en liten distriktskommune (950 innbyggere) markedet for slike tjenester er lite og private aktører i	2021-05-25	Ap, V, Kf Ap		965 Agder		4222	Jon-Rolf Ness	jon.rolf.ness@
Deatnu - Tana	Nei	Nei	Dette vil neppe være aktuelt for vår kommune, fordi: 1 Vi har ingen private leverandører 2 Det vil kreve mer ressurser til adm	2021-05-20	Ap, Andre Ap		2918 Troms og Finn		5441	Helga Pedersen	helga.pedersen

Ved post-enquête skal en være godt fornøyd om en får svar fra halvparten¹⁰⁸. Den første runden med e-poster ble sendt ut onsdag 19. mai, og vi bad ordførerne om svar innen én uke, med en vennlig påminnelse dagen før, tirsdag 25. mai. Det er planlagt en purring til. Så langt har vi fått inn 86 svar, noe som tilsvarer en andel på 24 prosent. Noen har vært svært samvittighetsfulle, og ringt og bedt om mer tid, eller fortalt at de tok opp spørsmålet i formannskapet for å forankre svaret. Hos de som svarer, men påpeker at spørsmålet må forankres politisk, har vi tatt utgangspunkt i ordførers holdning. Med en tredje purring håper vi å nå 30 prosent, og planen er,

avhengig av endelig publikasjonssted, å hanke inn flere svar manuelt. Jeg ser også frem til å intervju dette datasettet når innsamlingen er ferdig med tanke på svar versus ordførers parti, og opp mot kommunens størrelse og beliggenhet.

A	B	C	D
Svar	Antall		
JA	13		
NEI	55		MERK: Hvis ord
VET IKKE	18		HVIs ordførere
TOTAL SVAR	86		
Har fritt brukervalg i dag	7		
Har ikke fritt brukervalg i dag	79		
SUM SVAR	86	24.22535211	

3.5 Journalistisk samarbeid over landegrensene

Jeg håper at denne metoderapporten har vist noe av omfanget av den praktiske delen av å jobbe med Investigate Europe.

¹⁰⁸ Østbye et al. 1997: 133

Erfaringsmessig kan det å jobbe med kooperativet deles inn på to plan. Det ene planet er selve prosjektene. Å være del av en større gruppe der minst ni journalister som jobber på et prosjekt, er en opplevelse i seg selv. Matprosjektet har, for vår del, vært et lite prosjekt. Men når du ser på resultatet, satt sammen av alt som ble samlet inn av gruppen med medhjelpere, er sakene tettpakket med informasjon, og godt belyst med flere stemmer. Det andre planet er det å jobbe parallelt på flere nivåer: Det norske, det skandinaviske og det europeiske. Den norske delen av arbeidet har bestått av to ting: Å samle inn norsk grunnlagsdata og annen research til fellesprosjektet, og å peile oss mot de klare, særnorske vinklingene som skal gjøre prosjektet interessant og relevant for våre norske lesere. Det har vært daglig kontakt på telefon og over nett med Ingeborg. Vi har hatt spesielt tett samarbeid med det svenske medlemmet Sigrid Melchior, med ukentlige videomøter, i tillegg til ukentlige videomøter med hele gruppen i Investigate Europe.

Prosjektet om eldreomsorg er ikke ferdig idet jeg leverer denne oppgaven. Jeg har dessverre ikke anledning til å vise noe konkret fra dette prosjektet, annet enn glimt av arbeidet som ligger bak de kommende sakene gjennom metoderapporten.

KILDER

Boffey, D. (15.09.17). *Europe's 'food apartheid': are brands in the east lower quality than in the west?*

The Guardian.

<https://www.theguardian.com/inequality/2017/sep/15/europes-food-apartheid-are-brands-in-the-east-lower-quality-than-in-the-west>

Cieśla S. og Melchior S. (22.04.21). What you see isn't always what you get: dual food quality in Europe.

Investigate Europe. <https://www.investigate-europe.eu/en/2021/dual-quality-food-europe/>

Cieśla S. og Melchior S. (23.04.21). *Cola coli nierówna. Dlaczego te same produkty różnią się składem w różnych krajach.* Wyborcza.pl.

<https://wyborcza.pl/7,75398,27011071,cola-coli-nierowna-dlaczego-te-same-produkty-roznia-sie-skladem.html#S.DT-K.C-B.1-L.1.duzy>

Deloitte. (u.å.). Manipulering av kostnader og «røde flagg». Deloitte. Hentet 31.05.21 fra

<https://www2.deloitte.com/no/no/pages/audit/articles/manipulering-av-kostnader.html>

Kodhajová, N. (22.04.21). Konec dvojí kvality potravin v Česku. Investigace.

<https://www.investigace.cz/konec-dvoji-kvality-potravin-v-cesku/>

Eliassen I. og Lexander A.J. (25.04.21). Drikk denne i Norge og få i deg 26 sukkerbiter. I Spania og England: Halvparten. Bergens Tidende og Stavanger Aftenblad.

<https://www.aftenbladet.no/lokalt/i/kRgPkk/drikk-denne-i-norge-og-faa-i-deg-26-sukkerbiter-i-spania-og-england-h> og

<https://www.bt.no/nyheter/innenriks/i/LnROm1/drikk-denne-i-norge-og-faa-i-deg-26-sukkerbiter-i-spania-og-england-h>

European Commission. (24.06.19). *Dual Food Quality: Commission releases study assessing differences in the composition of EU food products.* European Commission.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_19_3332

Euractiv.com og AFP. (03.07.17). *Eastern Europeans bite back over 'food apartheid'.* EURACTIV.

<https://www.euractiv.com/section/agriculture-food/news/eastern-europeans-bite-back-over-food-apartheid/>

Finansportalen. (u.å.). Indeksfond. Finansportalen. Hentet 13.05.21 fra

<https://www.finansportalen.no/plassere-penger/indeksfond/?fondToCompareWith=&returnsFor=year3&riskClass=all&minDeposit=all&fondType=all&by=fond.annualFee%2C!fond.returns%2C-fond.returns%2Cfond.name&nullsLast=true>

Investigate Europe. (22.04.21). *Comparing ingredients - the basket of foods.*

<https://www.investigate-europe.eu/en/2021/comparing-ingredients--the-basket-of-foods/>

- Joint Research Centre (European Commission). (28.05.20). *Economic analyses of differences in composition of seemingly identical branded food products in the single market*. European Commission.
<https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/19769287-a153-11ea-9d2d-01aa75ed71a1/language-en>
- Juncker, J. C. (13.09.17). *State of the Union Address 2017*. European Commission Speech.
https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/document/print/en/speech_17_3165/SPEECH_H_17_3165_EN.pdf#page=6
- Kildeutvalget (2019). «*Sa hun virkelig det?*» - *Medienes forhold til kildene*. Norsk Presseforbund.
https://presse.no/wp-content/uploads/2019/11/Kildeutvalgets-rapport_291019-002.pdf
- Labelling of Foodstuffs. (2011). *Regulation (EU) No 1169/2011 — food information to consumers*.
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM:co0019>
- Melchior, S. (23.04.21). *Gräddglass i Sverige – men palmolja i Polen*. ETC.
<https://www.etc.se/inrikes/graddglass-i-sverige-men-palmolja-i-polen>
- Pena, P. (22.04.21). *Um douradinho vendido num supermercado em Lisboa é diferente do que em Praga?* Mensagem de Lisboa.
<https://amensagem.pt/2021/04/22/comida-marcas-globais-sabores-diferentes-investigate-europe/>
- Prop. 116 L (2020–2021). Endringer i helse- og omsorgstjenesteloven (godkjenningmodell for fritt brukervalg). Helse- og omsorgsdepartementet.
<https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/prop.-116-l-20202021/id2841271/>
- Rettleiar til offentleglova. (2008). Rettleiar til offentleglova. Justis- og politidepartementet.
https://www.regjeringen.no/contentassets/3a11886db3604e9d9a049e872564467d/rettleiar_offentleglova.pdf#page=165
- Roonemaa, H. (21.04.21). *Eesti Fantas on neli korda vähem mahla kui Küprosel. Kuidas nii?* Maaleht.
<https://maaleht.delfi.ee/artikkel/93194313/graafikud-estti-fantas-on-neli-korda-vahem-mahla-kui-kuproset-kuidas-nii>
- Vebere, I. (21.04.21). *Vairāk riekstu šokolādē, mazāk gaļas mērcē. Kā atšķiras pārtika Baltijas valstīs*. Re: Baltica.
<https://rebaltica.lv/2021/04/vairak-riekstu-sokolade-mazak-galas-merce-ka-atskiras-partika-baltijas-valstis/>
- Vær varsom-plakaten. (u.å.). *Vær Varsom-plakaten*. Pressens faglige utvalg.
<https://presse.no/pfu/etiske-regler/vaer-varsom-plakaten/>
- Zita, S. (23.04.21). *Kettős élelmiszerminőség: ez a Fanta nem ugyanaz, mint amit Ausztriában kapsz*. Atlaszo.

<https://vilagterkep.atlatszo.hu/2021/04/23/kettos-elelmiszermiszerminoseg-ez-a-fanta-nem-ugyanaz-min-t-amint-ausztriaban-kapsz/>

Østbye H., Helland K., Knapkog K. & Hillesund T. (1997). *Metodebok for mediefag*. Fagbokforlaget.